Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

А. В. Череп, О. В. Лепьохін

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Конспект лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Менеджмент»
освітньо-професійної програми
«Управління фінансово-економічною безпекою»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від

Запоріжжя
2025

УДК 005.334:336.7(075.8)
Ч-467

Череп А. В., Лепьохін О. В. Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ : конспект лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Менеджмент» освітньо-професійної програми «Управління фінансово-економічною безпекою». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 73 с.

Однією з важливих складових навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни є конспект лекцій. Дисципліна «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ» об'єднує у собі теоретичні та практичні аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки банків і фінансових установ. Банківська система є основною складовою фінансової системи країни, тому питання забезпечення фінансово-економічної безпеки кредитно-фінансових установ є першочерговими. Однак, забезпечення фінансово-економічної безпеки є актуальним не лише, безпосередньо, для фінансових установ, а також і для інших ринкових учасників, оскільки банки, як і інші суб'єкти господарювання, змушені організовувати свою діяльність в умовах невизначеності, непередбачуваності, загроз і небезпек.

У виданні подано теоретичний матеріал щодо основ організації та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ, визначено складові системи безпеки банків, представлено особливості діагностики фінансової безпеки фінансових установ, приділено увагу питанням боротьби з махінаціями та крадіжками в кредитно-фінансових установах тощо. Видання містить лекційний матеріал до кожної теми курсу, основні терміни та поняття, питання для самоперевірки, тестові завдання, термінологічний словник, список рекомендованої і використаної літератури.

Для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «менеджмент», які навчаються за освітньо-професійною програмою «Управління фінансово-економічною безпекою».

Рецензент
О. В. Гамова, д.е.н., професор, в.о. завідувача кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Відповідальний за випуск
А. В. Череп, д.е.н., професор, зав. кафедри фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку

ЗМІСТ

ВСТУП……..... 4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ…… 6
ТЕМА 1. ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ…….. 6
ТЕМА 2. ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ…….. 16
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ…… 24
ТЕМА 3. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ…… 24
ТЕМА 4. ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В КОМПЛЕКСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ…….. 31
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ…….. 42
ТЕМА 5. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ МЕТОДІВ І ВАЖЕЛІВ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ…….. 42
ТЕМА 6. КОНТРОЛЬ І ОЦІНКА В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ…….. 48
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. МАХІНАЦІЇ ТА КРАДІЖКИ В КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ…….. 54
ТЕМА 7. МОРАЛЬНІ РИЗИКИ Й АСИМЕТРІЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ……..……. 54
ТЕМА 8. ФІНАНСОВІ МАХІНАЦІЇ ТА КРАДІЖКИ В КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ…… 61
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК…….. 67
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА…… 70
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА…….. 72

ВСТУП

Дисципліна «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ» належить до циклу професійної підготовки магістрів зі спеціальності «Менеджмент» освітньо-професійної програми «Управління фінансово-економічною безпекою» та сприяє опановуванню базовими знаннями у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки банків та фінансових установ.

Банки, як і інші суб'єкти господарювання, змушені організовувати свою діяльність в умовах невизначеності, непередбачуваності, загроз і небезпек. Крім того, на розвиток банківської діяльності впливають і такі чинники, як: нестабільність політичної і соціально-економічної ситуації в країні, недосконаліть банківського законодавства, криміналізація суспільства, шахрайство, корупція та ін.

Проблема забезпечення та зміцнення фінансово-економічної безпеки банків України існувала завжди, але особливої актуальності вона набуває сьогодні. Така ситуація значною мірою зумовлена специфікою розвитку вітчизняних банків, перманентним виникненням фінансових криз, які з кожним разом стають все глибшими та спричиняють значні втрати капіталу, платоспроможності та ліквідності, призводять до зниження фінансово-економічної безпеки банків.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ» є методичні підходи та принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків та фінансових установ тощо.

Метою викладання навчальної дисципліни «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ» є формування у здобувачів:

– системи теоретичних знань, щодо визначення сутності як фінансово-економічної безпеки фінансових і банківських установ у цілому, так і її складових, а також встановлення її місця в фінансово-економічній безпеці держави;

– практичних навичок, щодо удосконалення стратегії банківської безпеки, використання основних інструментів управління фінансово-економічною безпекою фінансових установ.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ» є:

– ознайомити студентів із основними поняттями дисципліни;

– охарактеризувати сутність банківської безпеки та безпеки інших фінансових установ;

– ознайомити з основними положеннями організації захисту діяльності банків та інших фінансових установ в Україні від зовнішніх і внутрішніх загроз;

– узагальнити знання щодо наявних загроз безпеки банків та інших фінансових установ;

– охарактеризувати сили та засоби забезпечення фінансово-економічної безпеки банків та інших фінансових установ;

– оволодіти методикою діагностики фінансово-економічної безпеки банків та інших фінансових установ;

– ознайомити із принципами створення та функціонування системи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків та інших фінансових установ.

Вивчення дисципліни дозволяє опанувати компетентності:

Загальні:

– здатність проведення досліджень на відповідному рівні;

– навички використання інформаційних та комунікаційних технологій;

– здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

Спеціальні:

– здатність обирати та використовувати концепції, методи та інструментарій менеджменту, в тому числі у відповідності до визначених цілей та міжнародних стандартів;

– здатність аналізувати й структурувати проблеми організації, приймати ефективні управлінські рішення та забезпечувати їх реалізацію.

Вивчення дисципліни дозволяє досягти такі програмні результати навчання:

– ідентифікувати проблеми в організації та обґрунтовувати методи їх вирішення;

– мати навички прийняття, обґрунтування та забезпечення реалізації управлінських рішень в непередбачуваних умовах, враховуючи вимоги чинного законодавства, етичні міркування та соціальну відповідальність.

Відповідно до структурно-логічної схеми ОПП «Менеджмент» курс «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ» тематично пов’язаний з такими дисциплінами: «Організація та управління майновою та особистою безпекою підприємця»; «Правові основи організації та функціонування системи економічної безпеки», «Основи національної безпеки України», які створюють методологічне підґрунтя для опанування положень вказаної дисципліни.

Теоретичною та методичною основою навчальної дисципліни «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ» слугували дослідження вітчизняних і закордонних учених, законодавчі та нормативні акти України з питань функціонування банків тощо.

Мета видання – допомогти студентам у засвоєнні теоретичного матеріалу з дисципліни «Організація та управління фінансово-економічною безпекою банків та фінансових установ».

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

ТЕМА 1. ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Цілі вивчення теми:

- ознайомитися зі структурою фінансової безпеки держави;
- визначити сутність фінансово-економічної безпеки фінансових і банківських установ;
- з'ясувати поняття індикатори фінансової безпеки та критерії фінансової безпеки;
- визначити сутність поняття «безпека банківської системи»;
- вивчити складові безпеки комерційного банку;
- з'ясувати основні завдання фінансово-економічної безпеки банків;
- визначити основні види загроз безпеці банку;
- ознайомитися з сутністю стратегії забезпечення банківської безпеки.

План:

1. Сутність фінансово-економічної безпеки фінансових і банківських організацій й її місце у фінансово-економічній безпеці держави.
2. Безпека комерційного банку.
3. Основні завдання фінансово-економічної безпеки банків і фактори, що на неї впливають.
4. Стратегія забезпечення банківської безпеки.

Основні терміни та поняття:

- фінансово-економічна безпека;
- індикатори фінансової безпеки;
- критерії фінансової безпеки;
- оптимальні значення індикаторів;
- граничні значення індикаторів;
- безпека банківської системи;
- безпека комерційного банку;
- внутрішні та внутрішні загрози банку;
- стратегія забезпечення банківської безпеки.

1. Сутність фінансово-економічної безпеки фінансових і банківських організацій й її місце у фінансово-економічній безпеці держави

Система кредитно-фінансових установ, зокрема банківська система, є основною складовою фінансової системи країни, тому питання фінансово-

економічної безпеки кредитно-фінансових установ виходять на перший план.

Однією зі складових фінансової системи держави є банківська система, забезпечення фінансово-економічної безпеки якої завжди є першочерговим завданням. Припинення активних і застій пасивних операцій комерційних банків, звільнення працівників, закриття відділень та філій примушує керівництво банків звернути більшу увагу на забезпечення фінансово-економічної безпеки власних фінансово-кредитних установ.

Місце безпеки банків у фінансовій безпеці держави подано на рис. 1.1.

Рисунок 1.1 – Складові фінансової безпеки держави [2 , с. 169]

Аналіз загроз фінансово-економічної безпеки передбачає виявлення їх джерел у зовнішньому та внутрішньому середовищі, класифікацію, ідентифікацію, визначення ступеня небезпеки, наближеності до граничних значень.

Вплив загроз на соціально-економічний розвиток визначається системою індикаторів фінансової безпеки.

☝**зверніть увагу** ***Індикатори фінансової безпеки*** – це такі показники стану фінансової сфери, які в кількісній формі відбивають загрози фінансової безпеки, мають високу чутливість і велику сигнальну здатність попереджати суспільство, державу та суб'єктів ринку про можливі загрози у зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, тих або інших управлінських рішень у сфері фінансової політики та взаємодіють між собою в досить значній мері.

☝**зверніть увагу** ***Критерії фінансової безпеки*** – це певні нормативні показники, за якими здійснюється оцінка стану фінансової системи країни з погляду забезпечення її постійного розвитку.

Оптимальні значення індикаторів – це інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для функціонування фінансової сфери.

Кількісні величини, порушення яких є причиною несприятливих тенденцій у фінансовій сфері й економіці країни в цілому, носять назву *граничні значення індикаторів.*

Граничні значення індикаторів фінансової безпеки можуть мати три рівні:

І рівень – характеризується небажаними відхиленнями значень фінансових індикаторів, що свідчить про потребу прийняття певних рішень по їх усуненню;

ІІ рівень – граничні значення індикаторів, порушення яких є причиною загрозливих процесів у фінансовій сфері й може свідчити про події (прийняття певних нормативно-правових актів, управлінських рішень, зміна цін на сировину тощо), які обумовили це відхилення;

ІІІ рівень граничних значень індикаторів фінансової безпеки свідчить про настання необоротних процесів у фінансовій сфері економіки країни.

Обмеженість фінансових ресурсів і неможливість забезпечити стабільний відтворений процес спричиняють високу чутливість економіки України до впливу дестабілізуючих факторів і загроз фінансової безпеки.

У зв'язку з цим *моніторинг індикаторів фінансової безпеки* має важливе значення для економіки держави в умовах економічної кризи, соціально-політичній нестабільності та напруженості в суспільстві, масштабній криміналізації економіки та суспільства, підвищеної динамічності показників, які характеризують ці процеси.

Фінансово-економічна безпека банківської системи розглядається у двох аспектах. По-перше, з позиції фінансових наслідків діяльності комерційних банків для фінансово-економічної безпеки країни в цілому й окремих клієнтах і контрагентів. По-друге, з позиції недопущення та запобігання явних і потенційних загроз фінансовому стану банківської системи країни на рівні як центрального банку, так і комерційних банків.

☝**зверніть увагу** ***Безпека банківської системи*** – це стан банківської системи, у якому забезпечуються умови для її стабільного й ефективного функціонування, максимізації прибутку й оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни. За таких умов фінансова стабільність максимально захищена від цілеспрямованих дій певної групи осіб й організацій або фінансової ситуації, що виникає ззовні й усередині банківської системи.

Економічна безпека банківської системи залежить від безпеки її основних учасників, тобто вітчизняних банківських установ.

Зважаючи на різноманітність тлумачень «економічної безпеки банку», доцільно зазначити, що у її визначенні не слід зосереджуватись на важливості для національної безпеки чи на її складових; також доречно врахувати, що безпека та ефективність діяльності банку близькі, але не тотожні поняття; не можна вважати ідентичними поняття безпеки банку та безпеки учасників здійснення банківської діяльності; необхідно врахувати і той факт, що безпека банку досягається завдяки зусиллям не тільки відділу безпеки банку, а й іншими його структурними підрозділами. Виходячи із вищезазначеного,

економічною безпекою банку вважатимемо стан, який забезпечує підвищення його стійкості та надійності, ефективності діяльності та здатність протистояти існуючим та уникати імовірних загроз [4, с. 160].

Оскільки безпека банків є частиною фінансової безпеки країни, саме стабільність і надійність банківської системи, удосконалення банківського менеджменту та зміцнення його стратегічної складової можуть забезпечити фінансову безпеку держави.

2. Безпека комерційного банку

Зверніть увагу ***Безпека комерційного банку*** – це стан захищеності інтересів власників, керівництва та клієнтів банку, матеріальних цінностей й інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Безпека банків має багатофункціональний і комплексний характер й охоплює безпеку банку як організації, безпеку дій банківського персоналу, безпеку здійснення банківських операцій і інформаційну безпеку:

1. Безпека банку як організації пов'язана із внутрішнім і зовнішнім середовищем його діяльності. Загрози зовнішнього середовища – це дії з боку клієнтів, партнерів, конкурентів, державних установ і громадян, а також кримінального середовища.

У внутрішньому середовищі найбільш загрозливими можуть бути некомпетентні дії персоналу, адміністрації банку й керівників його підрозділів щодо управління активно-пасивними операціями, здійснення банківських операцій, роботи із клієнтами й витоку інформації.

2. Безпека персоналу банка пов'язана з його внутрішнім середовищем і залежить від небажання персоналу банку брати участь у кримінальних або тіньових операціях і задоволення вимоги банківського персоналу одержувати справедливу заробітну плату. Отже, від того, наскільки ефективно підрозділам і службам банку вдається запобігати загрози й скорочувати збитки від негативного впливу на банк, істотно залежить рівень безпеки банку.

3. Безпека банківських операцій, хоча й пов'язана з безпекою банку як організації і безпекою банківського персоналу, має більш технічний аспект і залежить від технології здійснення банківських операцій і розрахунків.

4. Одним з найважливіших факторів економічної безпеки банку є його інформаційна безпека. Інформаційна безпека банку – це стан його інформаційної системи, що забезпечує надійний захист інтересів банку та його клієнтів.

Складовими економічної безпеки банку є: фінансова, технічна, правова, інформаційно-технологічна, соціально-психологічна, організаційна. При цьому, фінансова складова є основою забезпечення економічної безпеки банківської діяльності, тому що в стійкому, ефективно працюючому банку, є достатньо коштів для вирішення завдань щодо захисту інформації, охорони співробітників, залучення у всі структури висококваліфікованих співробітників.

Сутність ***фінансової безпеки банку*** полягає в забезпеченні організаційно-управлінських, режимних, технічних і профілактичних заходів, які гарантують якісний захист прав й інтересів банку, ріст статутного капіталу, підвищення ліквідності активів, забезпечення зворотності кредитів, збереження фінансових і матеріальних цінностей.

Ключовими характеристиками фінансової безпеки банку є: – забезпечує рівноважний і стійкий фінансовий стан банку; – сприяє ефективній діяльності банку; – дозволяє на ранніх стадіях визначити проблемні місця в діяльності банку; – нейтралізує кризи та запобігає банкрутству.

Акцентуючи увагу на фінансовій безпеці банку, фахівці підкреслюють, що «у ній відображається результат діяльності банку по усіх інших напрямках (організаційному, інформаційному, правовому, соціально–психологічному, силовому тощо). Якщо економічна безпека відповідає у першу чергу за збереження матеріальних цінностей і здійснення банківських операцій, то метою фінансової її складової є попередження та уникнення загроз для збереження та примноження фінансових ресурсів банку, забезпечення його стійкості, зростання ефективності його діяльності та зміцнення позицій на ринку. Оскільки ж зазначені завдання є ключовими у діяльності банківської установи, то доречним буде говорити саме про фінансово-економічну безпеку банку» [4, с. 160].

☝**зверніть увагу** Під ***фінансово-економічною безпекою банку*** слід вважати стан, «який гарантує захист від існуючих та попередження потенційних зовнішніх та внутрішніх загроз задля збереження і примноження фінансово-економічного потенціалу, забезпечення зростання ефективності діяльності, стійкості та зміцнення позицій на ринку, досягнення цілей діяльності загалом» [4, с. 161].

3. Основні завдання фінансово-економічної безпеки банків і фактори, що на неї впливають

Ключовими характеристиками фінансово-економічної безпеки банків є:

– забезпечення стійкого фінансового стану банку;

– сприяння ефективній діяльності банку;

– можливість на ранніх стадіях визначати проблемні місця в діяльності банку;

– нейтралізація кризи та запобігання банкрутству.

☝**зверніть увагу** Основна ***мета*** фінансово-економічної безпеки банку полягає в безперервній і стійкій підтримці стану, що характеризується збалансованістю та стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки банку потребує вирішення таких ***завдань*** [5, с. 123]:

– забезпечення достатньої фінансової стійкості й незалежності комерційного банку;

– підтримка технологічної незалежності та конкурентоспроможності,

формування високого технічного та технологічного потенціалу;

– оптимізація організаційної структури, постійне удосконалення виконання функцій менеджменту;

– правовий захист всіх видів діяльності банку;

– створення захисту інформаційного середовища банку, його комерційної таємниці;

– формування умов для безпечної роботи співробітників банку;

– збереження й ефективне використання фінансових, матеріальних та інформаційних ресурсів банку.

У цілому загрози безпеки банків поділяють на внутрішні та зовнішні, що подано в табл. 1.1 – 1.2.

Таблиця 1.1 – Основні внутрішні загрози безпеки банку [2 , с. 172]

№	Внутрішні загрози	Можливі прояви
1	Якість кредитного портфеля	•рівень проблемних кредитів; •неповернення кредитів; •незбалансована кредитна політика; •збільшення простроченої заборгованості
2	Рівень і компетенція менеджменту	•прийняття неправильних управлінських рішень; •неефективна діяльність внаслідок неоптимального використання потенціалу банку; •помилки в стратегічному плануванні та прогнозуванні; •побудова нераціональної структури банку
3	Структура активів і пасивів	•дефіцит власних коштів; •низький рівень ліквідності та нестача ліквідних активів; •завищений рівень ризикових активів; •збільшення активів низької якості; •нестача капіталу; •незбалансованість активів і пасивів за строками
4	Залежність від інсайдерів	•пільгове кредитування засновників; •прийняття управлінських рішень під тиском власників; •відстоювання інтересів власників, а не інтересів банку
5	Злочинні дії персоналу	•шахрайство; •розголошення конфіденційної інформації; •неефективна робота персоналу; •перехід ключових працівників до конкурентів; •недостатній рівень кваліфікації персоналу
6	Неефективна діяльність банку	•низький рівень прибутків; •недосконала оцінка кредитних ризиків; •низький рівень прибутковості активів; •слабке маркетингове дослідження ринку і як наслідок недостатній рівень диверсифікованості операцій

Таблиця 1.2 – Основні зовнішні загрози безпеки банку [2, с. 171]

№	Зовнішні загрози	Можливі прояви
1	Нормативне регулювання банківської діяльності	• недосконаліть законодавства, наприклад, відсутність закону про банківську таємницю створює загрозу розголошення інформації про діяльність банку та його клієнтів; • мінливість законодавства; • відкликання ліцензії на здійснення банківської діяльності або зміна умов ліцензування
2	Грошово-кредитна політика центрального банку	• ставка обов'язкового резервування; • обсяги рефінансування й розмір облікової ставки; • обсяг пропозиції грошей в обігу; • зміна облікової ставки; • обсяг операцій з ОВДП
3	Нестабільність зовнішнього середовища	• глобальні або локальні фінансові кризи; • неможливість одержати доступ до зовнішніх фінансових ресурсів; • валютний, процентний і ринковий ризики; • блокування активів банку в іншій державі; • державний дефолт
4	Недовіра до банківської системи	• недовіра з боку інвесторів; • недовіра з боку підприємств (кредиторів); • недовіра з боку населення (вкладників); • швидке вилучення великого обсягу коштів із банку; • використання засобів масової інформації для провокування; банківської кризи; • погіршення репутації банку; • банкрутство великого банку
5	Конкурентне середовище	• неконкурентоспроможність банку; • несумлінна діяльність конкурентів; • різке збільшення ринкових ставок за депозитами; • різке зниження ринкових ставок за кредитами; • завдання економічних збитків підприємствам – ключовим контрагентам банку
6	Злочинна діяльність	• шахрайські дії третіх осіб; • грабіж і крадіжка цінностей банку; • рейдерські атаки на банк; • махінації з акціями банку
7	Негативні макроекономічні умови	• високий рівень інфляції та інфляційних очікувань; • дефіцит інвестиційних коштів і низький рівень інвестиційної активності в країні; • економічна криза в країні; • падіння попиту на кредити й банківські послуги
8	Діяльність держави	• нестабільність податкової, кредитної й страхової політики; • політична нестабільність; • військові конфлікти

До показників, що характеризують безпеку банку, відносять: темпи росту прибутковості, показники виконання економічних нормативів, установлених центральним банком, і коефіцієнти ліквідності, обсяг боргових зобов'язань банку, зокрема, частка зовнішніх зобов'язань, структура дебіторської заборгованості банку, обсяги ресурсної бази, валютна й тимчасова структура кредитного портфеля банку, пропорційність темпів росту власного капіталу й активів банку, рівень концентрації банківських кредитів, частка прострочених відсотків і проблемних кредитів у кредитному портфелі, рівень матеріального й соціального забезпечення працівників банку, рейтинг банку (це стосується банків, які користуються послугами агенцій «Standart&Poors», «Moody's» тощо).

4. Стратегія забезпечення банківської безпеки

Велика кількість різноманітних загроз безпеки банку, які охоплюють всі сфери його діяльності, має потребу в комплексному підході до їх аналізу й системної розробки заходів щодо їх запобігання. У цих умовах важливим завданням є впровадження принципів Базель II, які базуються як на зовнішньому нагляді та контролі банківської діяльності, так і на спонуканні банків до розробки внутрішніх систем показників й індикаторів, дотримання яких дасть можливість якісніше забезпечувати банківську безпеку.

☝**зверніть увагу** ***Стратегія забезпечення банківської безпеки*** – це комплекс заходів щодо досягнення максимально можливої платоспроможності та стійкості комерційного банку, ліквідності його балансу, ефективної структури капіталу та найбільш прибуткової спрямованості його вкладень, що досягається шляхом чіткого стратегічного та тактичного планування, використання заходів з метою запобігання загроз фінансового характеру. Метою стратегії є збільшення прибутковості, оборотності капіталу, розширення позицій на ринку банківських послуг.

Стратегія фінансової безпеки банків формується відповідно до економічних нормативів центрального банку й повинна узгоджуватися з загальноекономічною стратегією та розроблятися на основі діючої нормативно-законодавчої бази.

Основними заходами стратегії з метою обмеження негативного впливу загроз на стан банку є:

- проведення зваженої цінової політики, участь банку в регіональних економічних проєктах;
- підвищення ефективності та зниження собівартості банківських послуг;
- аналіз партнерів;
- введення в керівні колегіальні органи великих підприємств-позичальників представників банку;
- посилення прозорості фінансового стану банку;

– запобігання залежності від «політичних» капіталів;

– тверде дотримання вимог законодавства в сфері банківської діяльності;

– проведення зваженої кадрової політики, особливо в сфері оплати праці та соціального захисту працівників.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягають проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки банків?
2. Визначте поняття фінансово-економічної безпеки банківської системи.
3. Охарактеризуйте основні аспекти фінансово-економічної безпеки банківської системи.
4. Дайте визначення фінансово-економічної безпеки банку.
5. Які завдання необхідно вирішувати банку для забезпечення його фінансово-економічної безпеки?
6. Охарактеризуйте загрози, що впливають на рівень фінансово-економічної безпеки банків.
7. Що розуміють під стратегією забезпечення банківської безпеки?
8. Назвіть основні заходи стратегії щодо обмеження негативного впливу загроз на стан банку.

Тести для самоперевірки

1. Перший рівень граничних значень індикаторів фінансової безпеки характеризується:

А) небажаними відхиленнями значень фінансових індикаторів, що свідчить про потребу прийняття певних рішень по їх усуненню;

Б) граничні значення індикаторів, порушення яких служить причиною загрозливих процесів у фінансовій сфері та може свідчити про події, які обумовили це відхилення;

В) рівень граничних значень індикаторів фінансової безпеки свідчить про настання необоротних процесів у фінансовій сфері економіки країни.

2. Показники стану фінансової сфери, які в кількісній формі відображають загрози фінансово-економічній безпеці, мають високу чутливість і більшу сигнальну здатність попереджати суспільство, державу та суб’єктів ринку про можливі загрози у зв’язку зі зміною макроекономічної ситуації, або тих або інших управлінських рішень у сфері фінансової політики, взаємодіють між собою в досить значній мері, носять назву:

А) індикатори економічної безпеки;

Б) індикатори фінансової безпеки;

В) критерії фінансової безпеки.

3. До зовнішніх загроз фінансово-економічної безпеки банків відносять:
А) нормативне регулювання банківської діяльності;
Б) структуру активів і пасивів;
В) залежність від інсайдерів;
Г) якість кредитного портфеля.

4. Безпека банків складається з таких складових:
А) безпека банку як організації, безпека дій банківського персоналу, інформаційна безпека;
Б) безпека банку як організації, безпека дій менеджерів банку, майнова безпека, безпека здійснення банківських операцій;
В) безпека банку як організації, безпека дій банківського персоналу, безпека здійснення банківських операцій, інформаційна безпека.

5. Стратегія фінансової безпеки банків формується відповідно до:
А) економічних нормативів центрального банку;
Б) економічних нормативів самого банку;
В) індикаторів безпеки банківської системи.

6. Третій рівень граничних значень індикаторів фінансової безпеки характеризується:
А) небажаними відхиленнями значень фінансових індикаторів, що свідчить про потребу прийняття певних рішень по їх усуненню;
Б) граничні значення індикаторів, порушення яких служить причиною загрозливих процесів у фінансовій сфері та може свідчити про події, які обумовили це відхилення;
В) рівень граничних значень індикаторів фінансової безпеки свідчить про настання необоротних процесів у фінансовій сфері економіки країни.

7. Критерії фінансової безпеки – це:
А) певні нормативні показники, по яких здійснюється оцінка стану фінансової системи країни з погляду забезпечення її постійного розвитку;
Б) інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для функціонування фінансової сфери;
В) кількісні величини, порушення яких служить причиною несприятливих тенденцій у фінансовій сфері та економіці країни в цілому.

8. До внутрішніх загроз фінансово-економічної безпеки банків відносять:
А) нормативне регулювання банківської діяльності;
Б) конкурентне середовище;
В) залежність від інсайдерів;
Г) грошово-кредитну політику ЦБ.

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Цілі вивчення теми:

– визначити сутність методів забезпечення фінансово-економічної безпеки банків;

– вивчити основні внутрішні методи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків;

– з'ясувати основні зовнішні методи забезпечення фінансово-економічної безпеки банку.

План:

1. Методи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків. Характеристика внутрішніх методів.
2. Зовнішні інструменти та методи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.

Основні терміни та поняття:

– методи забезпечення фінансової безпеки банку;
– фінансове планування;
– фінансовий аналіз;
– фінансове регулювання;
– банківське регулювання;
– банківський нагляд;
– банківський контроль;
– завдання банківського регулювання.

1. Методи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків. Характеристика внутрішніх методів

Існують методи звичайного й антикризового управління. Усі методи й інструменти, які використовуються для забезпечення фінансово-економічної безпеки банку, поділяють на такі дві групи: внутрішні й зовнішні. Даний розподіл базується на двох передумовах. З одного боку, банк, як і будь-який інший господарюючий суб'єкт, має економічну самостійність і тому він може самостійно вживати певних заходів, спрямованих на досягнення фінансової безпеки. З іншого боку, його діяльність підлягає втручанню з боку держави, яка має інструменти впливу на діяльність банківських установ.

☝**зверніть увагу** До *основних внутрішніх методів* забезпечення фінансової безпеки банку належать:

– фінансове планування;
– фінансовий аналіз;
– фінансове регулювання;

– фінансовий контроль.

Основними *зовнішніми методами* забезпечення фінансової безпеки банку є:

– банківське регулювання;
– банківський нагляд;
– банківський контроль.

Основним внутрішнім методом забезпечення фінансово-економічної безпеки банку є управління фінансами – фінансовий менеджмент. Фінансовий менеджмент банку має цілий ряд особливостей, обумовлених безпосередньо природою банківської діяльності. На відміну від підприємств, які здійснюють виробництво товарів та послуг, торгівлю, банки є фінансово-кредитними установами, а основним видом їх діяльності є діяльність на фінансових ринках. Отже, фінансові операції – це основа діяльності банків.

Управління фінансами банку являє собою, з одного боку, управління його операціями, а з іншого – взаємозалежний процес, в якому виокремлюють управління ліквідністю, частково – управління фінансовими ризиками, прибутковістю й ефективністю при виконанні окремих видів банківських операцій.

Фінансовий менеджмент як система економічного управління – це сукупність організаційно-структурної підсистеми (об'єкта й суб'єкта управління), функціональної підсистеми (інструменти управління) та підсистеми забезпечення.

Об'єктом управління є безпосередньо банк з усіма аспектами його фінансової діяльності, зокрема капітал, залучені й позикові ресурси, активи, фінансовий інструментарій, ліквідність і платоспроможність, банківські продукти й операції, фінансові результати й податки.

Суб'єктами управління є відповідальні особи або група осіб, які мають право ухвалювати рішення та відповідають за ефективність процесу управління банківською установою.

Окремо виділяють блок забезпечення процесу управління фінансами. До його складу входять такі підсистеми:

1) нормативне забезпечення, яке розподіляється на зовнішнє – закони, постанови, накази тощо та внутрішнє – інструкції, методичні вказівки, нормативи, норми, які розробляються банком і регулюють його фінансову діяльність;
2) інформаційне забезпечення – економічна, комерційна, фінансова та інша звітність;
3) технологічне забезпечення;
4) кадрове забезпечення.

Щодо інструментів управління банком, то, на думку більшості авторів, інструментами є функції фінансового менеджменту. Відповідно до процесного підходу виділяють такі взаємозалежні функції: - фінансове планування; - фінансовий аналіз; - фінансове регулювання; - фінансовий контроль.

☝звертіть увагу ***Фінансове планування*** – це управління процесами створення, розподілу й використання фінансових ресурсів банку, яке реалізується за допомогою розробки фінансових планів. Воно базується на стратегічному плані банку (місія, мета, концепції розвитку) і на тактичному плані (бізнес-план, що визначає конкретні заходи, необхідні для досягнення стратегічних цілей).

☝звертіть увагу ***Фінансовий аналіз*** є однією з основних функцій фінансового менеджменту – це процес дослідження фінансового стану та основних результатів фінансової діяльності банку з метою виявлення резервів підвищення його ринкової вартості та забезпечення ефективного розвитку. Його важливість пояснюється тим, що дані аналізу використовуються як основа для інших інструментів фінансового менеджменту банку.

Основними *завданнями* фінансового аналізу є:

1) визначення показників і нормативів діяльності банку, встановлених зовнішніми регулювальними органами;

2) визначення й аналіз показників, які характеризують процес управління активами і зобов'язаннями банку в цілому та управління окремими видами його активних операцій з урахуванням забезпечення ліквідності вкладених коштів;

3) визначення й аналіз показників, які характеризують процес управління комісійними і торговельними операціями банку;

4) визначення внутрішніх показників і нормативів, що регулюють ступінь ризику банківських операцій, зокрема ризику ліквідності;

5) визначення й аналіз показників прибутковості діяльності банку та ефективності управління капіталом (власними коштами) банку;

6) визначення й аналіз показників ефективності окремих підрозділів банку та окремих видів операцій, аналіз факторів, які впливають на показники ефективності.

Наступним інструментом є управління. **Управління** – це об'єктивний процес, основою якого є виявлення відхилень, яке здійснюється за допомогою різноманітних методів і відповідних інструментів для досягнення певної мети, що передбачає вплив на об'єкт управління для усунення відхилень від заданих параметрів (графіків, планів, установлених норм і нормативів).

Специфіка банківської діяльності вимагає визначення в складі фінансового управління таких функцій: оперативне управління прибутковістю банку; оперативне управління фінансовими ризиками банку; оперативне управління коштами з метою підтримки необхідного рівня ліквідності.

☝звертіть увагу ***Фінансовий контроль*** – це система контролю, яка забезпечує концентрацію контролюючих дій на найбільш пріоритетних напрямках діяльності банку, своєчасне виявлення відхилень фактичних її результатів від передбачених бюджетами і прийняття оперативних управлінських рішень, які забезпечують нормалізацію стану банківської установи.

Фінансовий контроль зводиться до перевірки відповідності результатів діяльності банку заданим параметрам і включає контроль за дотриманням нормативів ліквідності банку, лімітів і показників, установлених з урахуванням різноманітних фінансових ризиків, а також контроль за виконанням планових завдань, які відбивають необхідні обсяги та ефективність операцій банку.

Інформаційною базою фінансового менеджменту є внутрішня інформація бухгалтерського обліку (фінансового, управлінського, статистичного), внутрішньобанківська правова й нормативна бази, зовнішня економічна інформація (фінансова, макроекономічна, статистична), правова й нормативна бази законодавчих і регулюючих органів.

Виділяють такі види контролю:

1) оперативний контроль – контроль за виконанням затверджених бюджетів;

2) поточний контроль – контроль поточних фінансових планів;

3) стратегічний контроль – контроль фінансової політики та її цільових показників.

2. Зовнішні інструменти та методи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків

Однією з важливих груп інструментів забезпечення фінансово-економічної безпеки банків є *зовнішні інструменти*, до яких належать:

– банківське регулювання;
– банківський нагляд;
– банківський контроль.

Використання зовнішніх інструментів забезпечення фінансової безпеки банків спрямоване на:

1) створення законодавчих та інших умов, які, з одного боку, дозволяють банкам реалізувати свої економічні інтереси, а з іншого – створюють умови для недопущення перевищення певного критичного рівня ризикованості їх діяльності;

2) вплив на операції комерційних банків шляхом грошово-кредитного регулювання, яке у свою чергу впливає на обсяг і структуру грошової маси в обігу, а також на обсяг ресурсів банків;

3) забезпечення ефективного банківського нагляду згідно з базовими принципами Базельського комітету й чинного законодавства України шляхом інтеграції початкового контролю, безвиїзного нагляду, виїзного контролю та системного аналізу діяльності банку.

☝**зверніть увагу** Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» ***банківське регулювання*** – одна з функцій Національного банку, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Отже,

банківське регулювання є системою заходів, за допомогою яких держава через центральний банк або інший уповноважений орган забезпечує стабільне й безпечне функціонування банків, попереджає дестабілізаційні процеси в банківському секторі, створюючи необхідні умови для формування достатнього рівня фінансової безпеки банків і банківської системи в цілому.

До основних *завдань банківського регулювання* належать:

1) підтримка стабільності та довіри до банківської системи шляхом забезпечення платоспроможності банківських структур, попередження системного ризику, тобто ризику того, що банкрутство одного або декількох банків спричинить кризу всієї банківської системи;

2) захист вкладників та інших клієнтів банківської системи від надмірного ризику збитку та інших видів шкоди, яка виникає внаслідок банкрутства, шахрайства, зловживань, маніпуляцій та інших посадових правопорушень з боку постачальників фінансових послуг (індивідуальний ризик);

3) забезпечення ефективного, надійного й результативного функціонування фінансових ринків, включаючи правильну роботу конкурентних ринкових сил (стимулювання ефективності системи).

Одним з найважливіших зовнішніх методів забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки банків є здійснення банківського нагляду.

☝**зверніть увагу** Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» ***банківський нагляд*** – це система контролю й активних дій Національного банку, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансово-кредитними установами в процесі їх діяльності законодавства України й установлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи й захисту інтересів вкладників.

Головними *завданнями банківського нагляду* є:

1) гарантія стабільності банківського сектора для підвищення економічного зростання країни;

2) захист вкладників, які розміщують свої кошти в банках. Це завдання пов’язане з підтримкою довіри громадськості до банківської системи, втрата якої зумовлює послаблення останньої й такі макроекономічні наслідки, як скорочення грошової пропозиції, розпад системи платежів, економічна нестабільність у державі;

3) підвищення конкуренції в банківському секторі. Банківські закони й положення повинні бути спрямовані на заохочення конкуренції й попередження монополії й дій, які перешкоджають конкуренції;

4) підвищення ефективності банківської справи й справедливий розподіл кредитів в економіці. Банківська система повинна відповідати вимогам суспільства до якості фінансових послуг, які надаються за прийнятною ціною. Кошти повинні надходити в економічні сектори, які можуть використовувати їх найбільш ефективно.

До системи наглядової діяльності в Україні належать кілька основних напрямків, а саме:

1) державний нагляд, який здійснюється Національним банком;

2) внутрішній банківський контроль (внутрішній аудит), що проводиться відповідною службою банківської установи;

3) зовнішній аудит, який проводиться незалежними недержавними аудиторськими компаніями.

Законодавство України визначає два види банківського нагляду за банками:

– виїзне інспектування;

– безвиїзний контроль.

Завданням виїзного інспектування є оцінка адекватності капіталу, якості активів, менеджменту, рівня прибутковості й ліквідності. При проведенні виїзного інспектування інспектори вивчають внутрішньобанківську документацію, проводять зустрічі з персоналом банку для того, щоб одержати більш детальну інформацію про систему проведення операцій та управління. Вони також вивчають матеріали внутрішнього й зовнішнього аудиту, аналізуючи отриману інформацію, оцінюють загальний стан фінансово-кредитної установи.

Однією з функцій виїзного інспектування є обговорення проблем з керівництвом банку, шляхів їх вирішення, а також оцінка ступеня усвідомлення керівництвом банку певних ризиків.

Останньою групою зовнішніх інструментів забезпечення фінансової безпеки банків є ***банківський контроль***, тобто контроль з боку центрального банку за діяльністю комерційних банків.

Специфіка контролю над банками і банківською діяльністю з боку держави обумовлена низкою особливостей, які властиві банківському сектору, а також його роллю в безпеці країни:

1. Банківська система опосередковує проходження платежів практично всіх економічних суб’єктів.

2. Для банківської системи характерний високий рівень системного ризику, який поширюється не тільки безпосередньо на банківську систему, але й на всю економіку країни.

3. Банківський сектор через певні причини є одним із найбільш криміналізованих економічних сегментів.

4. Грошові потоки, що проходять через банківські канали, підлягають контролю з боку органів фінансового контролю й правоохоронних органів.

Виділяють такі напрямки банківського контролю:

– контроль за веденням касових операцій на підприємствах;

– контроль при проведенні кредитних операцій;

– контроль при проведенні гарантійних операцій;

– валютний контроль, який здійснюється уповноваженими банками – агентами валютного контролю.

Запитання для самоконтролю

1. На чому базується розподіл методів та інструментів для забезпечення фінансово-економічної безпеки банків?
2. Охарактеризуйте внутрішні методи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.
3. Розкрийте сутність основних зовнішніх методів забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.
4. У чому полягає сутність управління фінансами банку?
5. Назвіть основні завдання фінансового аналізу банку.
6. Охарактеризуйте зовнішні інструменти забезпечення фінансово-економічної безпеки банків: банківське регулювання, банківський нагляд, банківський контроль.

Тести для самоперевірки

1. Комплекс заходів, спрямованих на забезпечення регулярного спостереження та періодичних перевірок фінансово-господарської діяльності, організації роботи банку і його підрозділів, носить назву:

А) моніторинг банківської діяльності;

Б) аналіз банківської діяльності;

В) контроль за банківською діяльністю.

2. Об’єктами банківської безпеки є:

А) фінансові та матеріальні ресурси, персонал банку;

Б) інформаційні ресурси з обмеженим доступом, персонал банку, інсайдери;

В) фінансові та матеріальні ресурси, персонал банку, інформаційні ресурси з обмеженим доступом.

3. Забезпечення фінансово-економічної безпеки банків здійснюється за допомогою:

А) методів встановлення процентної ставки;

Б) методів стратегічного планування;

В) методів фінансового менеджменту;

Г) методів оцінки ринкової вартості застави.

4. До базових внутрішніх методів забезпечення фінансово-економічної безпеки банків належать:

А) фінансове планування;

Б) банківський нагляд;

В) фінансовий контроль;

Г) банківське регулювання.

5. До базових зовнішніх методів забезпечення фінансово-економічної безпеки банків належать:

А) фінансове планування;

Б) банківський нагляд;

В) фінансовий контроль;

Г) банківське регулювання.

6. Стратегічний фінансовий контроль – це:

А) контроль за виконанням затверджених бюджетів;

Б) контроль фінансової політики та її цільових показників;

В) контроль поточних фінансових планів;

Г) контроль за дотриманням працівниками трудової дисципліни.

7. До системи наглядової діяльності в Україні належать:

А) державний нагляд, який здійснюється Національним банком;

Б) внутрішній банківський контроль;

В) зовнішній аудит;

Г) усі відповіді правильні.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

ТЕМА 3. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ

Цілі вивчення теми:

– визначити сутність складових системи фінансово-економічної безпеки банків;

– ознайомитися з принципами забезпечення фінансово-економічної безпеки банків;

– з’ясувати основні етапи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.

***План*:**

1. Сутність та основні складові системи фінансово-економічної безпеки банків.
2. Принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.
3. Механізм дії та основні етапи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.

Основні терміни та поняття:

– система фінансово-економічної безпеки банків та фінансових установ;

– мета та функції системи забезпечення фінансово-економічної безпеки банку;

– завдання системи фінансово-економічної безпеки банків та фінансових установ;

– принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків;

– повторна діагностика.

1. Сутність та основні складові системи фінансово-економічної безпеки банків

Значна кількість проблем у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки банків призводить до зниження ефективності їх діяльності. Основними проблемами є: банки недостатню увагу приділяють контролю над ризиками; уповільнена реакція на кризові ситуації; нездатність здійснювати ефективне фінансове управління.

звертіть увагу ***Система фінансово-економічної безпеки банку та фінансових установ*** – це сукупність фінансових важелів і методів діагностики, а також нейтралізації кризових явищ для забезпечення стабільної і ефективної діяльності банківської установи.

Вона вирішує такі *завдання:*

1) здійснення моніторингу фінансового стану банку для раннього виявлення ознак його кризового стану;

2) визначення масштабів кризового стану;

3) дослідження основних факторів, що обумовлюють кризовий стан банку;

4) розробка і реалізація заходів щодо запобігання криз;

5) контроль за виконанням заходів щодо забезпечення фінансової безпеки банку й оцінка отриманих результатів;

6) забезпечення стабільної та ефективної діяльності банку як в короткостроковому, так і довгостроковому періодах.

Втрата контролю над станом зовнішнього і внутрішнього середовищ обумовлює розвиток кризових ситуацій у банку. Необхідно інтегрувати систему фінансової безпеки безпосередньо в систему управління банком, що дасть можливість не тільки вживати заходи щодо нейтралізації кризових явищ у діяльності банку, але й здійснювати поточний моніторинг кризового середовища з метою більш швидкого реагування на загрози. Це також дозволить впливати на ефективність діяльності банку шляхом оптимізації фінансового управління.

Ключові підсистеми системи забезпечення фінансово-економічної безпеки банку подано на рис. 3.1.

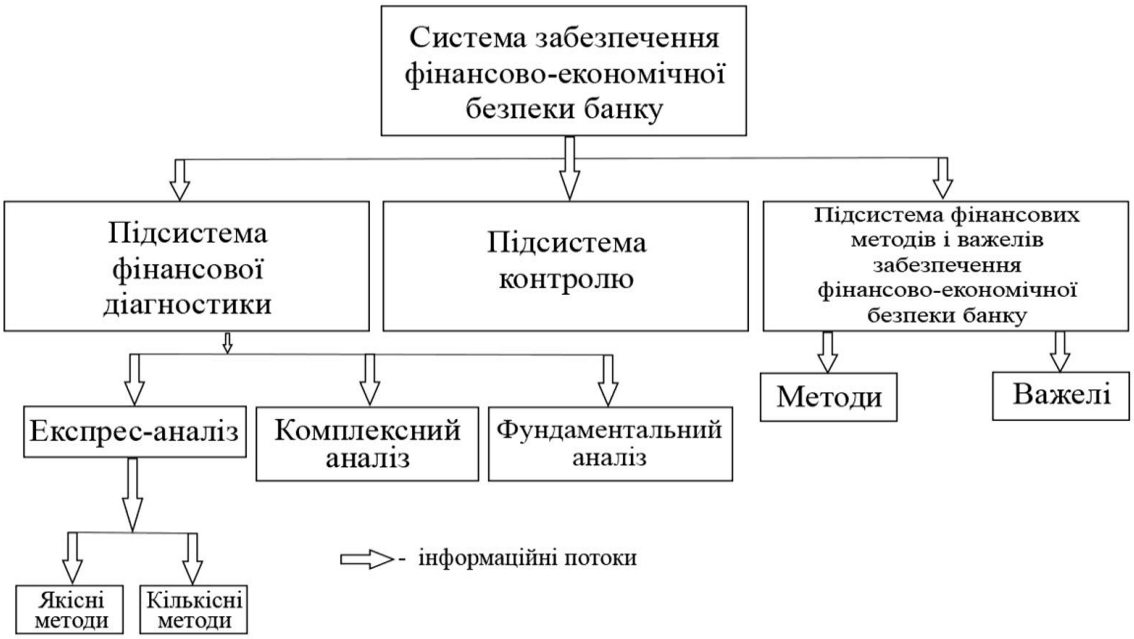

Рисунок 3.1 – Система фінансово-економічної безпеки банку [2 , с. 187]

Виділяють такі компоненти системи фінансово-економічної безпеки банку та фінансової установи:

1. *Мета* – забезпечення стабільної, безкризової та ефективної діяльності банку.

2. *Функції:*

– визначення потенційних проблем, до складу яких входять: ідентифікація проблеми, оцінка її масштабів, визначення факторів, що призвели до виникнення проблеми і можуть погіршити ситуацію;

– усунення проблем – вибір необхідних важелів впливу на проблему, а також визначення методів її усунення;

– контроль результативності – аналіз ефективності здійснених заходів і повторна перевірка наявності даної проблеми;

– забезпечення ефективного фінансового управління шляхом використання відповідного фінансового інструментарію та специфічних методів фінансового управління.

2. Принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків

☝звертіть увагу Система забезпечення фінансово-економічної безпеки банку базується на таких ***принципах:***

1) *мінливості.* Будь-який банк у результаті допущених помилок у фінансовій і управлінській сферах може стати жертвою кризи. Цей принцип пояснює необхідність здійснення діагностичних, а також превентивних заходів щодо забезпечення стабільної й ефективної діяльності банку;

2) *об'єктивності.* Аналітик, який оцінює вірогідність зниження рівня фінансової безпеки, а також виникнення кризової ситуації, повинен робити це на основі певної методики аналізу, а не своїх суб'єктивних міркувань;

3) *обачності.* Принцип передбачає, що формування думок відбувається в умовах невизначеності, тому слід уникати збільшення або зменшення вірогідності настання кризи або порушення фінансової рівноваги;

4) *безперервності й оперативності.* Процес забезпечення фінансової безпеки банку повинен здійснюватися на постійній основі, що дозволяє своєчасно відреагувати на появу негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища;

5) *конфіденційності.* Результати діагностики вірогідності настання криз і зниження фінансової стійкості повинні бути комерційною таємницею банку, оскільки розголошення даних може викликати негативну реакцію клієнтів, партнерів, контрагентів та інвесторів;

6) *комплексності та системності.* Оскільки фактори, які спричиняють зниження рівня фінансової безпеки банку, обумовлені різними причинами, необхідно оцінювати фінансову ситуацію як взаємодію комплексу змінних усередині організації, відстежуючи при цьому вплив зовнішнього середовища і зміни його стану;

7) *явності в інтерпретації результатів.* Результати аналізу та рекомендації щодо забезпечення фінансової безпеки банку повинні бути чіткими та зрозумілими, щоб уникнути неправильного їх розуміння, і, як наслідок, помилкових дій з боку керівництва;

8) *альтернативності варіантів розвитку.* В умовах нестабільності зовнішнього середовища розвиток подій практично завжди має альтернативний імовірнісний характер. Існує безліч можливих результатів ухваленого рішення з різною вірогідністю їх настання. Тому, ухвалюючи рішення про вибір можливого варіанта усунення кризової ситуації, слід враховувати можливість багатоваріантного розвитку подій. Який з варіантів отримає розвиток заздалегідь невідомо. Тобто необхідно розробити декілька варіантів антикризових заходів і мати в запасі відповідні ринкові стратегії, як мінімум оптимістичну, найбільш вірогідну та песимістичну;

9) *дотримання компромісу між ступенем ризику і очікуваними результатами, або принцип виправданого ризику.* Багатоваріантність розвитку подій пов'язана з ризиком, який зумовлений тим, що неможливо передбачити як всі варіанти розвитку подій, так і вірогідність їх виникнення (фактор невизначеності). Отже, існує вірогідність ухвалення неправильного рішення. При цьому орієнтація на інноваційний розвиток, на агресивну ринкову стратегію пов'язана з підвищеним ризиком. Однак виграш у разі успіху може бути значним, що компенсує високу ризикованість. У ринковій економіці спостерігається прямо пропорційна залежність між результатом і рівнем ризику. Іншими словами, з ряду можливих альтернативних варіантів результат з великим очікуваним доходом є найбільш ризикованим. Водночас необхідно зазначити, що ця залежність у загальному випадку має нелінійний характер і не завжди однозначна.

3. Механізм дії та основні етапи забезпечення фінансово-економічної безпеки банків

Основою системи фінансово-економічної безпеки банку є діагностика фінансового стану банку та його ризиків, застосування необхідних превентивних і антикризових заходів, а також здійснення контролю на всіх етапах роботи системи й оцінка її ефективності.

Першим етапом функціонування системи фінансової безпеки є *фінансова діагностика банку* в частині оцінки рівня його фінансової безпеки. На практиці оцінка здійснюється шляхом розрахунку ряду фінансових показників, виявлення та аналізу внутрішніх і зовнішніх ризиків банку, а також проблемних аспектів у його діяльності. Крім того, необхідно проводити й експертні (якісні) оцінки діяльності банку, оскільки розрахунок лише кількісних показників не дозволяє зробити обґрунтований висновок про рівень фінансової безпеки.

У результаті діагностики банківський аналітик може отримати обґрунтовані висновки про поточний рівень фінансової безпеки та основні загрози діяльності банку, розробити оптимальну модель поведінки банку в

даній ситуації. У разі позитивної оцінки заходи щодо забезпечення фінансової безпеки банку можуть бути обмежені посиленням контролю над проблемними аспектами в роботі банку. Якщо був отриманий висновок про недостатність рівня фінансової безпеки, аналітику слід оцінити масштаби кризових явищ у банку і на основі результатів діагностики сформувати перелік заходів щодо недопущення кризи в діяльності банку. Цей перелік повинен включати набір фінансових важелів, використання яких є найбільш оптимальним в ситуації, що склалася. Такі важелі є основою для формування фінансових методів, які допоможуть ліквідувати кризові ситуації, а також забезпечать збільшення рівня фінансової безпеки банку, що може проявлятися як збільшенням його фінансової захищеності, так і зростанням ефективності діяльності.

Після проведення низки превентивних або антикризових заходів необхідно оцінити їх ефективність. Критерієм у даному випадку буде збільшення рівня фінансово-економічної безпеки. При цьому оцінюють не тільки фактичний рівень фінансової безпеки банку, але й зміни рівнів ризиків.

Якщо рівень фінансової безпеки підвищується до прийнятного, то банк продовжує роботу у звичайному режимі. В іншому випадку розробляють нові заходи щодо зміцнення фінансово-економічної безпеки. Цей цикл може повторюватися кілька разів, доки не буде досягнутий належний рівень фінансово-економічної безпеки банку.

Система дозволяє виявляти і боротися з реальними причинами криз, а не їх наслідками. Водночас існування фіктивних і навмисних кризових ситуацій практично неможливо спрогнозувати. Дані ситуації не є нормальними з погляду функціонування банку. Крім того, у разі навмисних дій з метою створення кризової ситуації система фінансової безпеки зіткнеться з рядом перешкод для її нормального функціонування, а саме: фальсифікацією даних фінансової звітності, результатів аналізу з боку осіб, які зацікавлені у створенні кризи; ігноруванням сигналів від окремих підсистем системи фінансової безпеки; маніпулюванням даними та ін.

Саме тому система працюватиме з реальними кризовими ситуаціями, зокрема тими, що були зумовлені об’єктивними внутрішніми або зовнішніми факторами за відсутності злого наміру з боку банку.

Враховуючи все вищевикладене, можна сформулювати таке визначення системи фінансово-економічної безпеки банку: сукупність взаємопов’язаних діагностичних, інструментальних і контрольних заходів фінансового характеру, які повинні оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень і нівелювати вплив ризиків внутрішнього й зовнішнього середовищ.

Систему фінансово-економічної безпеки необхідно інтегрувати в систему управління банком, що дозволить здійснювати постійний контроль за ризиковим середовищем банку і ухвалювати своєчасні та обґрунтовані рішення.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте поняття та назвіть основні завдання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки банку.
2. Визначте мету та функції системи забезпечення фінансово-економічної безпеки банку.
3. Яке місце займають ключові підсистеми, що входять до складу системи забезпечення фінансово-економічної безпеки банку?
4. На яких принципах базується система забезпечення фінансово-економічної безпеки банку?
5. Що є основою системи забезпечення фінансово-економічної безпеки банку?
6. З якою метою проводиться повторна діагностика?

Тести для самоперевірки

1. Безпека банківської системи – це:

А) стан захищеності життєво важливих інтересів банківської системи від несумлінної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань й окремих осіб, здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, зберігати стабільність функціонування та розвитку відповідно цілей;

Б) стан банківської системи, у якому забезпечуються умови для її стабільного функціонування, максимізації прибутку й оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку банків;

В) стан банківської системи, у якому забезпечуються умови для її стабільного й ефективного функціонування, максимізації прибутку й оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни.

2. Видами банківської безпеки є:

А) особиста безпека, фінансово-економічна безпека, інформаційна безпека;

Б) колективна безпека, фінансово-економічна безпека, інформаційна безпека;

В) особиста безпека, колективна безпека, фінансово-економічна безпека, інформаційна безпека.

3. Виконання яких з перерахованих завдань забезпечує фінансово-економічну безпеку банку:

А) визначення індикаторів фінансово-економічної безпеки банку;

Б) впровадження системи діагностики та моніторингу стану фінансово-економічної безпеки;

В) розробка та реалізація стратегій розвитку банку;

Г) правильні відповіді – А) і В);

Д) правильні відповіді – А) і Б).

4. Основна мета фінансово-економічної безпеки банку полягає в:

А) забезпеченні високих фінансових результатів при гарантованій ліквідності;

Б) безперервній і стійкій підтримці стану, що характеризується збалансованістю та стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;

В) здатності досягати цілі та генерувати фінансові ресурси.

5. Здійснення фінансово-економічної безпеки полягає в:

А) наданні традиційних і нетрадиційних банківських послуг;

Б) ефективної фінансово-економічної діяльності;

В) підтримці технологічної незалежності;

Г) здійсненні розрахунково-касових операцій.

6. Виконання яких із перелічених завдань забезпечує фінансово-економічну безпеку банків?

А) визначення індикаторів фінансової безпеки;

Б) ідентифікація загроз банку;

В) впровадження системи діагностики та моніторингу стану фінансової безпеки;

Г) здійснення відрахувань до спеціалізованих фондів.

7. Забезпечення фінансово-економічної безпеки банку полягає у:

А) підтримці фінансової стійкості та незалежності комерційного банку;

Б) наданні нетрадиційних банківських послуг;

В) підтримці технологічної незалежності;

Г) оптимізації організаційної структури.

8. Повторна діагностика рівня фінансової безпеки банку проводиться з метою:

А) мінімізації кредитних ризиків;

Б) здійснення моніторингу погашення проблемних позик;

В) оцінки фактичного рівня фінансової безпеки банку;

Г) визначення зміни рівнів ризиків.

9. Який з перелічених принципів забезпечення фінансово-економічної безпеки банку передбачає необхідність здійснення діагностичних та превентивних заходів щодо забезпечення стабільної та ефективної діяльності банку:

а) принцип мінливості;

б) принцип об’єктивності;

в) принцип конфіденційності;

г) принцип явності в інтерпретації результатів.

ТЕМА 4. ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В КОМПЛЕКСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Цілі вивчення теми:

– визначити мету, завдання та структуру проведення діагностики фінансово-економічної безпеки банку;

– з'ясувати методи проведення діагностики фінансово-економічної безпеки банків;

– вивчити експертні методи оцінки рівня фінансової безпеки банків;

– ознайомитися з кількісної моделлю оцінки рівня фінансової безпеки банків.

План:

1. Мета, завдання, структура та особливості проведення діагностики фінансової безпеки в комплексі забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.
2. Методи проведення діагностики фінансової безпеки банків
3. Експертні методи оцінки рівня фінансової безпеки банків.
4. Кількісна модель оцінки рівня фінансової безпеки банків.

Основні терміни та поняття:

– діагностика;
– методи проведення діагностики;
– якісні методи діагностики;
– комплексна діагностика;
– експрес-діагностика;
– рівень фінансової безпеки банків;
– методи експертних оцінок;
– анкетування;
– скорингова методика;
– «сіра зона».

1. Мета, завдання, структура та особливості проведення діагностики фінансової безпеки в комплексі забезпечення фінансово-економічної безпеки банків

Однією з основних складових системи забезпечення фінансової безпеки банку є підсистема діагностики фінансової безпеки. Саме від її ефективності залежить результативність системи. Ця підсистема повинна виконувати такі *функції:* прогнозування кризи; оцінка вірогідності появи кризи в перспективі; визначення масштабів кризи, а також причин, що її викликали. Підсистема

повинна також оцінювати ефективність діяльності банку в цілому та визначати можливі зони неефективної роботи.

☝**зверніть увагу** ***Діагностика*** – це певний набір методичних розробок, які дозволяють на ранніх стадіях виявити кризові ситуації, оцінити ступінь їх загрози для фінансової безпеки банку та фактори, що їх спричинили.

Основна *мета* даної підсистеми – своєчасно надавати інформацію про можливі проблеми в роботі банку, а також оцінювати рівень його фінансової безпеки.

Завдання, які вирішує підсистема діагностики фінансової безпеки:

1) аналіз внутрішнього і зовнішнього середовищ банку;
2) визначення кризового середовища банку та критичних ризиків;
3) оцінка ризиків і можливого настання кризи;
4) виявлення проблемних місць у роботі банку на основі даних проведеного аналізу;
5) оцінка ефективності діяльності банку;
6) формування загальних висновків про рівень фінансової безпеки банку.

Діагностика фінансової безпеки банку об'єднує методи кількісного й якісного аналізу, що надає можливість аналітику отримати повну картину фінансового становища банку й оцінити реальний ступінь загрози його фінансовій безпеці. Використання діагностичного інструментарію дозволяє банку не тільки попереджати виникнення кризових ситуацій на початковій стадії, але і визначати їх причини, що створює необхідні передумови для правильного вибору важелів і методів з нейтралізації потенційних криз.

Експрес-діагностику необхідно проводити щомісячно, комплексну – щокварталу. Це дозволить, з одного боку, здійснювати поточний контроль за рівнем фінансової безпеки, а з іншого – оптимізувати розподіл зусиль при здійсненні діагностичних заходів.

Діагностику банку проводять за двома основними об'єктами аналізу:

1) результатами діяльності банку за певний період і станом на даний момент часу;
2) основними бізнес-процесами банку.

Не можна обмежувати інструментарій діагностики тільки розрахунком фінансових показників. Вони повинні використовуватися на кінцевій стадії діагностики. Оскільки діагностика слугує цілям управління, аналізувати слід не тільки бізнес-процеси, які забезпечують фінансову функцію банку, але й всі основні бізнес-процеси, пов'язані з діяльністю банку.

2. Методи проведення діагностики фінансової безпеки банків

В економічній літературі виділяють дві групи методів проведення діагностики – якісні й кількісні.

Якісні методи базуються на використанні експертних оцінок при визначенні певних параметрів. *Кількісні методи* передбачають розрахунок

конкретних показників із подальшою оцінкою і тлумаченням отриманих значень.

Для здійснення експрес-діагностики доцільно використовувати тільки кількісні методи, оскільки вони дозволяють швидко й об'єктивно оцінити поточний стан банку. При проведенні комплексної діагностики необхідно використовувати кількісні та якісні методи.

Якісну оцінку рівня фінансової безпеки банку можна здійснювати шляхом заповнення анкети. Анкету повинен заповнювати експерт з діяльності конкретного банку. Це може бути представник вищого керівництва або начальник аналітичного відділу банку.

Якщо загальна оцінка нижча від критичного рівня, необхідно провести комплексний аналіз, який дозволить виявити проблемні місця в діяльності банку.

Повноцінний аналіз штатного режиму проводиться у рамках комплексної (щоквартальної) діагностики. У разі негативних результатів експрес-діагностики необхідно здійснювати наступний рівень діагностики (комплексний) поза чергою.

Комплексна діагностика проводиться щокварталу і складається з таких типів аналізу:

1) якісний аналіз діяльності банку;
2) комплексний аналіз із застосуванням коефіцієнтів.

Для оцінки рівня фінансової безпеки за кількісними методами використовують скорингову методику. Основою формування даної методики є розрахунок кількості балів, який формується за оцінками фінансових коефіцієнтів і показників.

3. Експертні методи оцінки рівня фінансової безпеки банків.

Одним з методів експертних оцінок є анкетування. ***Анкетування*** – це метод одержання інформації шляхом письмової відповіді респондентів на систему стандартизованих питань анкети.

☝**зверніть увагу** Основні типи анкет:

1. *Фактографічні анкети* – анкети, які містять питання щодо об'єктивної інформації про об'єкт експертизи. Такі анкети використовуються, наприклад, якщо передбачається систематизація даних, розробка баз даних. Вони також можуть бути використані для одержання статистичних даних про об'єкти експертизи.
2. *Тематичні анкети* – анкети, за якими визначається думка експертів у конкретній галузі з певного кола проблем.
3. *Цільові анкети* – анкети, призначені для аналізу управлінських технологій або їх елементів.
4. *Анкети рішень* – анкети, у яких подаються варіанти рішень тих або інших управлінських проблем.

Тематичні, цільові й анкети рішень належать до класу оцінних, якщо в них присутні спеціальні графи, у яких повинна даватися оцінка об'єкта управління за певним критерієм і передбаченою в анкеті шкалою. Найпоширеніші критерії, за якими проводяться оцінки, – порівняльна важливість оцінюваного альтернативного варіанта рішення. Оцінні анкети можуть бути й неявного типу, тобто в них може передбачатися не кількісна, а якісна оцінка, за якою при обробці може бути відновлена необхідна кількісна оцінка. Іноді замість точної кількісної оцінки в анкеті може зазначатися лише діапазон значень, за якими проводиться оцінка.

Анкети бувають *відкритого й закритого* типу. В анкеті закритого типу на кожне питання дані варіанти відповіді, а в анкеті відкритого типу відповіді можуть бути відображені в довільній формі.

На практиці якісну оцінку рівня фінансової безпеки банку необхідно здійснювати шляхом заповнення анкети, приклад якої наведено в табл. 4.1. Анкету про діяльність конкретного банку повинен заповнювати експерт. Це може бути представник вищого керівництва або начальник аналітичного відділу банку.

При заповненні анкети по черзі розглядається кожен з наданих критеріїв і виставляється оцінка 0 або 1 відповідно до варіанта відповіді на поставлене питання згідно з розподілом балів (табл. 4.1).

Залежно від кількості набраних балів запропоновано такі рівні фінансової безпеки банку:

1) 25–30 % – високий рівень фінансової безпеки банку;
2) 20–25 % – достатній рівень фінансової безпеки банку;
3) 15–20 % – низький рівень фінансової безпеки банку;
4) менше 15 % – критичний рівень фінансової безпеки.

Якщо загальна оцінка нижча від критичного рівня, необхідно проводити комплексний аналіз, який дозволить виявити конкретні проблемні місця в діяльності банку.

4. Кількісна модель оцінки рівня фінансово-економічної безпеки банків

Для оцінки рівня фінансово-економічної безпеки банку з використанням кількісних методів застосовують скорингову методику. Основою даної методики є розрахунок кількості балів, який здійснюється за оцінками фінансових коефіцієнтів і показників.

Кожний банк у процесі роботи прагне знайти межу між прибутковістю і ризиком, які знаходяться в прямій залежності. Тобто свідомо йдучи на великі ризики, банк сподівається отримати значний прибуток. Однак необхідно враховувати, що дуже великі ризики навіть і при значному прибутку роблять діяльність банківської установи залежною від зміни безлічі факторів. У результаті це може спричинити його неплатоспроможність і, як наслідок, банкрутство. Водночас отримання незначних обсягів прибутку, яке можливе при невисокому рівні ризиків, ставить під сумнів доцільність діяльності даного

суб'єкта ринкової економіки, оскільки саме прибуток є основним мірилом ефективності роботи.

Таблиця 4.1 – Анкета для оцінки рівня фінансової безпеки банку [2, с. 194-195]

№	Критерій	Кількість балів за відповідь	
		ТАК	НІ
1	Досвід роботи керівництва банку (голова і члени правління) більше 5 років	1	0
2	Втрата ключових співробітників	0	1
3	У банку є відділ оцінки ризиків	1	0
4	Використання в роботі банку апробованих методик оцінки ризиків	1	0
5	Диверсифікована структура активів і пасивів банку	1	0
6	Значний рівень залежності від акціонерів та інсайдерів	0	1
7	Прозорість роботи банку для клієнтів і контрагентів	1	0
8	Наявність доступу до дешевих ресурсів	1	0
9	Банк належить іноземній материнській компанії	1	0
10	Наявність довгострокової стратегії розвитку (від 3 років і більше)	1	0
11	Втрата основних клієнтів	0	1
12	Погіршення фінансового стану банку	0	1
13	Проведення високоризикових операцій	0	1
14	Ризик зміни умов діяльності, наприклад, зміна правового поля	0	1
15	Негативний вплив зовнішнього середовища	0	1
16	Наявність макроекономічних криз у країні	0	1
17	Збалансованість активів і пасивів за термінами	1	0
18	Збалансованість активів і пасивів за суб'єктами	1	0
19	Збільшення обсягів простроченої заборгованості	0	1
20	Високий рівень проблемних кредитів	0	1
21	Зростання неповернення кредитів	0	1
22	Збільшення частки високоризикових активів	0	1
23	Розголошення конфіденційної інформації про банк	0	1
24	Низький рівень кваліфікації персоналу	0	1
25	Низька рентабельність діяльності (нижча, ніж середня по банківському сектору і (або) по групі, до якої належить банк)	0	1
26	Втрата довіри з боку вкладників (відтік депозитів з банку)	0	1
27	Регулярні випадки збоїв і нестабільної роботи інформаційної системи банку	0	1

Оскільки фінансова безпека банку визначається рівнем його захищеності і ступенем ефективності діяльності, основою побудови методики оцінки фінансової безпеки банку є дві групи показників:

– показники, які характеризують ефективність діяльності банку;

– показники, які характеризують рівень його захищеності та здатність протистояти кризовим явищам.

У табл. 4.2 подано перелік показників ефективності, який необхідно використовувати в методиці, також формула розрахунку і коротка характеристика.

Таблиця 4.2 – Показники ефективності діяльності банку [3, с. 92]

Назва показника	**Розрахунок**	**Економічний зміст**	**Норматив**
Рентабельність активів	Чистий прибуток/ Активи	Ефективність роботи керівництва банку. Віддача від вкладених коштів. Чим значення вище, тим краще	Не нижче середньогалузевого або середнього значення по групі (I, II, III, IV), в яку входить банк. На сьогоднішній день порогове значення – 1,5%
Рівень процентної маржі (кредити-депозити)	Середня процентна ставка за кредитами-середня процентна ставка за депозитами	Характеризує ефективність процентної політики. Чим значення вище, тим краще	Не нижче середньогалузевого або середнього значення по групі (I, II, III, IV), в яку входить банк. На думку окремих авторів, порогове значення – 5%
Ефективність роботи банку	Дохід/Витрати	Загальна ефективність роботи банківської установи. Її здатність генерувати дохід	Більше 1
Ефективність операцій з процентними коштами	Процентний дохід/ Процентні витрати	Збалансованість процентних операцій банку	Більше 1
Ефективність комісійної діяльності	Комісійні доходи/ Комісійні витрати	Здатність банку заробляти на наданні комісійних послуг	Більше 1
Прибуток на одного співробітника	Чистий прибуток/ Кількість співробітників	Продуктивність (ефективність) праці працівників банку. Чим значення вище, тим краще	Не нижче середньогалузевого або середнього значення по групі (I, II, III, IV), в яку входить банк

Наступною групою показників, без яких неможливо зробити обґрунтований і зважений висновок про рівень фінансової безпеки банку, є показники захищеності. Перелік, формула розрахунку і їх стисла характеристика подано в табл. 4.3.

Як база для розробки кількісної методики оцінки фінансової безпеки банку використовується комплексна методика з інтегральним значенням у 130 балів – максимум по 10 балів на кожний із запропонованих показників. Рівень фінансової безпеки визначається за кількістю набраних балів.

Особливість запропонованої методики полягає в тому, що в ній здійснено спробу подолати один з головних недоліків кількісних методик – жорстку

прив'язку до нормативних значень показників і недостатній ступінь врахування динаміки зміни показників. Особливо це стосується виставляння балів.

Таблиця 4.3 – Показники, що характеризують рівень захищеності банку [1, с. 93-94]

Назва показника	Розрахунок	Економічний зміст	Норматив
Ліквідність (миттєва)	Високоліквідні активи / Поточні пасиви	Здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання за рахунок високоліквідних активів	>20%
Рівень проблемних кредитів	(Проблемні (прострочені) кредити / Кредитний портфель) • 100 %	Характеризує якість кредитного портфеля. Рівень простроченої заборгованості в ньому	<5%
Коефіцієнт кредитних ризиків	Сума проблемних кредитів / Величина резервів під кредитні операції	Рівень покриття резервами потенційних збитків від кредитних операцій	<1
Коефіцієнт співвідно-шення кредитів і зобов'язань	Кредити / Зобов'язання	Агресивність кредитної політики банку	Оптимально – 0,53–0,9; >0,9–низька кредитна стійкість; <0,53–загроза збитків
Коефіцієнт достатності капіталу	(Капітал/ (Зобов'язання + капітал)) • 100 %	Співвідношення власних і залучених коштів. Чим вище значення, тим більший ризик беруть на себе власники банку	>10 %
Співвідно-шення отриманих і виданих міжбан-ківських кредитів	Сума кредитів, виданих іншим банкам / Сума отриманих міжбанківських кредитів	Характеризує тип кредитної політики, що проводиться банком на ринку міжбанківських запозичень	Якщо 1,4, то це загроза для кредитної і фінансової стійкості банку
Загальна валютна позиція	Відкрита валютна позиція по всіх іноземних валютах у гривневому еквіваленті / Капітал банку	Характеризує валютну стійкість банку, наскільки капітал банку покриває можливі збитки у разі несприятливої зміни валютних курсів	<30%

Для усунення недоліків пропонується ввести поняття «сіра зона» за аналогією з погрішністю у фізиці. Вона характеризує значення показника, при якому важко однозначно оцінити показник. Наприклад, показник рівня проблемних кредитів рекомендується не більше 5%. Допустиме значення цього показника у банку 4,8% формально відповідає нормативу, але реально даний показник у бальному виразі не можна прирівнювати до значення показника, наприклад, в 2%. Аналогічною є ситуація, якщо показник дорівнює 5,1%.

Формально він не відповідає нормативу, але реально за своєю економічною суттю дуже близький до значення 4,8%. Якщо не враховувати «сіру зону», картина для цих двох банків буде діаметрально протилежною. Тому доцільно використовувати як «сіру зону» інтервал ±10% від нормативного значення. Розподіл балів з урахуванням значення показника наведений в табл. 4.4.

Таблиця 4.4 – Розподіл балів з урахуванням значення показника [3, с. 96]

Параметр показника	**Кількість балів**
Гірше за нижній поріг «сірої зони»	0
Гірше за норматив, але вище за нижній поріг «сірої зони»	5
Краще за норматив, але гірше за верхній поріг «сірої зони»	7,5
Краще за норматив і вище за верхню межу «сірої зони»	10

У табл. 4.5 наведені конкретні значення «сірих зон» для кожного із запропонованих показників, які розраховані на основі нормативних значень.

Таблиця 4.5 – Значення «сірих зон» для кожного із запропонованих показників [3, с. 96]

Назва показника	**Нормативне значення**	**«Сіра зона»**
Рентабельність активів, %	1,5	1,35–1,65
Рівень процентної маржі (кредити–депозити), %	>5	4,5–5,5
Ефективність роботи банку	Більше 1	0,9–1,1
Ефективність операцій з процентними коштами	Більше 1	0,9–1,1
Ефективність комісійної діяльності	Більше 1	0,9–1,1
Прибуток на одного співробітника	11000	10000–12000
Ліквідність (миттєва), %	>20	18–22
Рівень проблемних кредитів, %	<5	4,5–5,5
Коефіцієнт кредитних ризиків	<1	0,9–1,1
Коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов’язань	Оптимально – 0,53–0,90, >0,9 – низька кредитна стійкість, <0,53 – загроза збитків	0,5–0,9
Коефіцієнт достатності капіталу, %	>10	9–11
Співвідношення отриманих і виданих міжбанківських кредитів	Якщо >1,4, то це загроза для кредитної та фінансової стійкості банку	1,25–1,55
Загальна валютна позиція, %	<30	27–33

Для того, щоб урахувати динаміку зміни показників, необхідно використовувати додаткові бали. У випадку, якщо динаміка зміни показника позитивна, до поточної кількості балів за показником додається 1 бал. Якщо показник максимальний, бали не додаються. Якщо ж динаміка негативна, то відповідно віднімається один бал.

Оцінку рівня фінансової безпеки банку здійснюють за такою формулою [3, с. 97]:

$$
\begin{aligned}
&S = \sum MAX_i \cdot P_i + D_i, \\
&P_i = 1{,}00; \quad K_i > Z_h; \\
&P_i = 0{,}75; \quad K_i > t_i \ \ i \ \ K_i < Z_h; \\
&P_i = 0{,}50; \quad K_i < t_i \ \ i \ \ K_i > Z_i; \\
&P_i = 0{,}00; \quad K_i < Z_i,
\end{aligned}
\qquad (4.1)
$$

де S – загальна кількість балів;
MAX_i – кількість балів i-го показника;
t_i – нормативне значення i-го показника;
Z_h – верхня границя «сірої зони»;
Z_i – нижня границя «сірої зони»;
K_i – фактичне значення i-го показника;
D_i – премія/штраф у тенденції зміни i-го показника.

За результатами аналізу банк може отримати один з трьох типів оцінки рівня фінансової безпеки: критичний (менше 80 балів), недостатній (80–110 балів), достатній (110–130 балів). Критична оцінка означає серйозне порушення рівня фінансової безпеки банку. Недостатня оцінка свідчить про наявність ряду проблем у діяльності банку, які в майбутньому можуть стати причиною виникнення кризи. Достатня оцінка відповідає задовільному рівню фінансової безпеки банку [3, с. 97].

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягають основні функції підсистеми діагностики фінансової безпеки банку?
2. Сформулюйте основну мету підсистеми діагностики фінансової безпеки банку.
3. Які методи використовуються при проведенні експрес-діагностики?
4. У чому полягає особливість проведення комплексної діагностики фінансової безпеки банку?
5. Як проводиться заповнення анкети для оцінки рівня фінансової безпеки банку?
6. Наведіть перелік станів фінансової безпеки банку та охарактеризуйте їх.
7. Який порядок проведення комплексної діагностики фінансової безпеки банку?
8. Визначте сутність скорингової методики для оцінки рівня фінансової безпеки банку.
9. Назвіть методи експертних оцінок.
10. Які ви знаєте типи анкет та сфери їх застосування?
11. Яким чином здійснюється якісна оцінка рівня фінансової безпеки банку?

12. За якими основними методиками побудована модель кількісної оцінки рівня фінансової безпеки банків?

13. Охарактеризуйте основні показники ефективності діяльності банку, які використовуються в методиці оцінки фінансової безпеки банку.

14. Охарактеризуйте поняття «сіра зона», її місце та значення при розрахунку показників.

Тести для самоперевірки

1. Основними завданнями підсистеми фінансової діагностики є проведення:

А) експрес-аналізу;

Б) комплексного аналізу;

В) фундаментального аналізу;

Г) встановлення нормативу бюджетного дефіциту країни на рівні 5-7% від ВВП.

2. За результатами проведення діагностики рівня фінансової безпеки при отриманні висновку про її недостатність банківському аналітику необхідно:

А) сформувати на основі результатів діагностики перелік заходів щодо недопущення кризи в діяльності банку;

Б) внести пропозиції керівництву про скорочення штату працівників;

В) активізувати роботу із залучення та запозичення коштів;

Г) відмовитися від проведення валютних операцій.

3. Завданням підсистеми діагностики фінансової безпеки банку є:

А) аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища банку;

Б) оцінка ризиків і можливості настання кризи;

В) формування загальних висновків про рівень фінансової безпеки банку;

Г) немає правильної відповіді.

4. Діагностика фінансової безпеки банку дає можливість:

А) впливати на внутрішній і зовнішній борг держави;

Б) стримувати інфляційні процеси;

В) знижувати відсоткові ставки за кредитними операціями банку;

Г) оцінити реальний ступінь загрози фінансовій безпеці банку.

5. При здійсненні експрес-діагностики використовуються:

А) кількісні та якісні методи;

Б) якісні методи;

В) кількісні методи;

Г) усі відповіді правильні.

6. Якісна оцінка рівня фінансової безпеки банку здійснюється:
А) шляхом аналізу анкети;
Б) економіко-математичними методами;
В) проведенням факторного аналізу.

7. При проведенні комплексної діагностики застосовується:
А) якісний аналіз діяльності банку;
Б) комплексний аналіз з використанням коефіцієнтів;
В) аналіз проведення валютних операцій;
Г) аналіз кредитного портфеля банку.

8. Основою скорингової методики оцінки рівня фінансово-економічної безпеки є:
А) виконання обов'язкових економічних нормативів;
Б) розрахунок кількості балів, який формується за оцінками фінансових коефіцієнтів і показників;
В) якість проведення кредитоспроможності позичальника;
Г) процентна ставка, при якій попит і пропозиція на грошовому ринку досягають рівноваги.

9. До показників, що характеризують рівень захищеності банку належать:
А) коефіцієнт кредитних ризиків;
Б) коефіцієнт достатності капіталу;
В) коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов'язань;
Г) немає правильної відповіді.

10. Поняття «сіра зона» застосовується при:
А) визначенні рівня кваліфікації працівника;
Б) зміні керівництва банку;
В) проведенні операцій з векселями;
Г) розрахунку показників діяльності банку.

11. Критична оцінка рівня фінансової безпеки банку знаходиться у діапазоні:
А) 110-130 балів;
Б) 110-80 балів;
В) 80 та менше балів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

ТЕМА 5. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ МЕТОДІВ І ВАЖЕЛІВ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Цілі вивчення теми:

– визначити сутність фінансових методів і важелів у системі фінансово-економічної безпеки банків;

– ознайомитися з завданнями підсистеми фінансових важелів і методів у системі фінансово-економічної безпеки банків;

– з’ясувати типові загрози для фінансової безпеки банків;

– визначити основні методи усунення типових загроз безпеці банку.

План:

1. Використання фінансових методів і важелів у системі фінансово-економічної безпеки банків.
2. Методи усунення типових загроз фінансовій безпеці банків.

Основні терміни та поняття:

– фінансові методи та важелі;

– підсистема фінансових важелів і методів;

– загрози для фінансової безпеки банків;

– основні методи усунення типових загроз;

– хеджування валютних ризиків.

1. Використання фінансових методів і важелів у системі фінансово-економічної безпеки банків

Фінансовими методами вважають різні способи впливу фінансових відносин на господарський процес. До них належать: фінансове планування, фінансове прогнозування, фінансовий аналіз, інвестування, оподаткування, матеріальне стимулювання і відповідальність, страхування, заставні операції, трансфертні операції, трастові операції, оренда, лізинг, факторинг, відносини з акціонерами, іншими господарськими суб’єктами, органами державного управління. Дія методів проявляється формуванням та використанням грошових фондів.

Зверніть увагу Фінансові важелі є інструментами дії фінансового методу. Це можуть бути прибуток, дохід, амортизаційні відрахування, фінансові санкції, ціна, орендна плата, дивіденди, процентні ставки, дисконт, цільові фонди, пайові внески, інвестиції, котирування валютних курсів, форми розрахунків, види кредитів, франшиза та ін.

Управління фінансами банку як система економічного управління містить:

1) керовану систему (об'єкт управління – капітал, позикові і залучені кошти, активи, фінансовий інструментарій, ліквідність, банківські операції, фінансові результати);

2) управляючу систему (суб'єкт управління – керівництво банку);

3) функціональну підсистему (інструменти управління – планування, регулювання, аналіз, контроль);

4) підсистему забезпечення (блок забезпечення процесу управління фінансами: нормативне, інформаційне, технологічне і кадрове забезпечення).

Отже, ***фінансові методи*** – це елементи фінансового менеджменту банку (планування, регулювання, аналіз, контроль), які впливають на господарський процес.

До основних *важелів,* за допомогою яких банк може здійснювати управління фінансовою безпекою, можна віднести: капітал, залучені і позикові ресурси, валютну позицію, активи, ліквідність і платоспроможність, банківські продукти і операції, фінансові результати (прибуток, доходи), заробітну плату, податки та ін.

Система фінансової безпеки містить підсистему фінансових методів і важелів. Вона формує ядро системи фінансової безпеки банку.

звертіть увагу Завданнями підсистеми фінансових важелів і методів у системі фінансової безпеки є:

1) вибір оптимальних антикризових стратегій та інструментарію;

2) нейтралізація кризових явищ;

3) усунення причин і наслідків кризи;

4) забезпечення ефективної діяльності банку.

2. Методи усунення типових загроз фінансовій безпеці банків

Типові загрози у банківській системі України, а також методи їх усунення подано в табл. 5.1.

Проблема	**Засіб усунення (теорія)**	**Практика вітчизняних банків**
1	2	3
1. КРЕДИТУВАННЯ		
Зростання проблемної заборгованості в цілому. Зростання проблемної заборгованості за окремими групами позичальників	перегляд кредитної політики; формування резервів під кредитні операції; диверсифікація кредитного портфеля; врахування в методиках оцінки кредитоспроможності галузевих особливостей позичальників; участь у роботі кредитних бюро	резерви формуються в повних обсягах; орієнтація переважно на швидке нарощування кредитних портфелів; надмірно ліберальні процедури кредитування фізичних осіб; розвиток кредитних бюро знаходиться на початковій стадії

Продовження таблиці 5.1

1	2	3
2. ОПЕРАЦІЇ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ		
Падіння ринкового курсу цінних паперів, що знаходяться у власності банку	встановлення лімітів на операції з цінними паперами; диверсифікація торговельного та інвестиційного портфелів; консервативна політика в сфері операцій з цінними паперами; створення резервів; проведення операцій тільки з висококласними паперами	обмежена активність банків на ринку цінних паперів, що пов'язана із загальною розвиненістю фондового ринку України; нормативи, встановлені НБУ, дотримуються
3. ЗЛОЧИННІ ДІЇ		
Протиправні дії з боку третіх осіб (напади на касу, відділення, злам інформаційних систем) Злочинні дії співробітників	фізична охорона приміщень і вантажів, що інкасуються; використання спеціальних приміщень; побудова захищених комп'ютерних мереж; фінансовий контроль; справедлива оплата праці; ефективна робота служби внутрішньої безпеки	рекомендації дотримуються в повному обсязі; середня заробітна плата в банківському секторі є однією з найвищих по галузях економіки; у кожному банку є служби безпеки і внутрішнього аудиту
4. ЛІКВІДНІСТЬ		
Нездатність банку виконати свої поточні зобов'язання	прогнозування; достатній обсяг високоліквідних активів; збалансованість активів і пасивів; формування вторинних резервів (за рахунок низькодохідних, але високонадійних інструментів)	банки дотримуються нормативів ліквідності; здійснюється прогнозування обсягів вимог клієнтів; використання вторинних резервів проблематичне; ринок керованих пасивів в основному представлений міжбанківськими позиками
5. ЕФЕКТИВНІСТЬ		
Низька рентабельність банків 3 і 4 груп	перегляд кредитної політики; розширення масштабів діяльності (відкриття філій і відділень); пошук і заняття власної ринкової ніші; залучення нових клієнтів; підвищення якості менеджменту	у малих банків (4 група) відсутня диверсифікація операцій. Вони орієнтовані на обслуговування одного або декількох крупних клієнтів; низька якість управління; сильна залежність від крупних акціонерів

Продовження таблиці 5.1

1	2	3
6. МЕНЕДЖМЕНТ		
Низька якість менеджменту. Низький рівень банківського сервісу	регламентація органом нагляду вимог до керівництва банків; прийом на роботу висококваліфікованих співробітників; реінжиніринг бізнес-процесів; перегляд організаційної структури; розробка та чітке виконання внутрішніх положень, що регламентують роботу підрозділів	спостерігається дефіцит висококваліфікованих кадрів; банки працюють в умовах низької конкуренції; орієнтація на досягнення кількісних показників зростання; низька корпоративна культура
7. ВАЛЮТНІ РИЗИКИ		
Можливість непрогнозованої зміни валютного курсу, що обумовлена політичною нестабільністю. Значні запозичення на міжнародних фінансових ринках. Світові фінансові кризи	управління валютною позицією, включаючи: встановлення лімітів на обсяг балансових і позабалансових операцій; обмеження спекулятивних операцій з валютними коштами; вирівнювання структури активів і пасивів в іноземній валюті; зміна термінів валютних платежів; хеджування та ін.	відсутні інструменти для хеджування ризиків; валютні ризики обмежуються нормативами НБУ, які вітчизняними банками виконуються повною мірою
8. МІЖБАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ		
Ризик зміни вартості кредиту. Наявність залежності між умовами кредитування і репутацією банку. Висока волатильність ринку	підтримка необхідного іміджу банку на ринку (точне і повне виконання всіх міжбанківських угод); аналіз і врахування кон'юнктури ринку з метою вибору оптимального моменту для залучення міжбанківських кредитів; використання математичних моделей для порівняння динаміки витрат на обслуговування кредитів і доходів від розміщення отриманих коштів	ринок міжбанківських кредитів найчастіше використовується для покриття потреби в ліквідних коштах; кошти надаються переважно на короткостроковій основі; теоретичні рекомендації дотримуються

Запитання для самоконтролю

1. Визначте поняття та завдання підсистеми фінансових методів і важелів у системі фінансово-економічної безпеки банків.

2. У чому проявляються типові загрози для фінансово-економічної безпеки банку?

3. Як впливає на фінансову безпеку банку падіння рівня його ліквідності?

4. У чому полягає удосконалення менеджменту вітчизняних банків?

5. Обґрунтуйте необхідність здійснення банками хеджування валютних ризиків.

6. Від чого залежить ефективність фінансових важелів та методів?

Тести для самоперевірки

1. Інструменти підсистеми фінансових важелів та методів дають можливість банку:

А) не допустити розвитку кризових ситуацій;

Б) зменшити кількість безробітних в країні;

В) забезпечити ефективну діяльність банку;

Г) збільшити обсяги національного виробництва товарів.

2. Проблеми ліквідності банку проявляються:

А) зростанням проблемної заборгованості за окремими групами позичальників;

Б) нездатністю банку виконувати свої поточні зобов’язання;

В) злочинними діями співробітників банку;

Г) падінням ринкового курсу цінних паперів, що знаходяться у власності банку.

3. Визначте з переліку фінансові методи як способи дії фінансових відносин:

А) амортизаційні відрахування;

Б) фінансові санкції;

В) фінансовий аналіз;

Г) оподаткування.

4. Які з перелічених заходів є завданнями підсистеми фінансових важелів і методів у системі фінансової безпеки?

А) втілення інформаційної системи маркетингу у банку;

Б) нейтралізація кризових явищ;

В) усунення причин і наслідків кризи;

Г) забезпечення ефективної діяльності банку.

5. Для здійснення оцінки рівня фінансово-економічної безпеки банку проводять:

А) оцінку внутрішніх і зовнішніх ризиків банку;

Б) аналіз співвідношення прямих та непрямих податків;

В) визначення факторів зростання реальних доходів населення;
Г) маркетингові дослідження.

6. Назвіть фінансові важелі як способи дії фінансового методу:
А) орендна плата;
Б) дивіденди;
В) франшиза;
Г) фінансове планування та прогнозування.

ТЕМА 6. КОНТРОЛЬ І ОЦІНКА В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ І БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Цілі вивчення теми:

– з’ясувати сутність, мету, завдання контролю в системі фінансово-економічної безпеки банку;

– вивчити види контролю в системі фінансово-економічної безпеки банку;

– визначити складові підсистеми контролю та оцінки результативності;

– ознайомитися з діями комплексу контролю для забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.

План:

1. Сутність, мета, завдання та види контролю в системі фінансово-економічної безпеки банку.
2. Структура та механізм дії підсистеми контролю для забезпечення фінансово-економічної безпеки банків.

Основні терміни та поняття:

– контроль та його види;
– складові діяльності підсистеми контролю;
– оцінка результативності;
– аналіз;
– контролер;
– інформаційні потоки.

1. Сутність, мета, завдання та види контролю в системі фінансово-економічної безпеки банку

звертіть увагу ***Контроль*** визначають як процес, за допомогою якого керівники забезпечують відповідність фактичних дій запланованим заходам. Контроль розглядають як одну з обов’язкових функцій будь-якого управлінського впливу та є його логічним завершенням.

Основною *метою* системи контролю будь-якого процесу є своєчасне виявлення відхилень від нормального (запланованого) проведення і здійснення адекватних управлінських заходів щодо покращення становища для забезпечення виконання розроблених планів, досягнення встановлених цілей діяльності.

Оцінкою вважається співвідношення об’єкта з прийнятим критерієм, зразком або нормою. У рамках системи фінансової безпеки банку здійснюють два типи контролю:

1) *поточний,* який здійснюється безпосередньо під час функціонування банку і виконання антикризових заходів. Його головною метою є оцінка відповідності фактичних результатів поставленим завданням. Оцінюється і ступінь ефективності, адекватності дій щодо забезпечення фінансової безпеки;

2) *підсумковий,* який здійснюється за фактом закінчення звітного періоду або реалізації комплексу антикризових заходів. Його мета – перевірка відповідності досягнутих результатів поставленим цілям, а також оцінка ефективності здійснюваних заходів і прийняття рішення про необхідність додаткових заходів щодо забезпечення фінансової безпеки.

Функції контролю за результативністю заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, оцінки їх ефективності і достатності, а також координації інформаційних потоків у рамках пропонованої системи здійснюють підсистемою контролю та оцінки.

Мета підсистеми – контроль за виконанням функцій іншими підсистемами і достовірна оцінка результативності та ефективності їх діяльності.

☝**зверніть увагу** Підсистема контролю та оцінки повинна вирішувати такі *завдання:*

1) контроль за виконанням своїх функцій іншими підсистемами системи фінансової безпеки банку;

2) визначення причин і масштабів кризи, а також результатів, яких необхідно досягти в рамках реалізації антикризових заходів на підставі даних інших підсистем;

3) порівняння досягнутих результатів з очікуваними показниками;

4) визначення ступеня відхилення фактичних результатів від запланованих;

5) контроль за розробкою оперативних рішень з нормалізації діяльності банку;

6) оцінка ефективності заходів щодо нейтралізації кризи, висновки про їх достатність, а також необхідність додаткових заходів;

7) спостереження за ходом реалізації завдань фінансового управління;

8) забезпечення обміну інформаційними потоками між підсистемами та обробка інформаційних потоків усередині системи.

Функціонально контроль вирішує цілий комплекс завдань і об’єднує між собою всі елементи системи фінансово-економічної безпеки банку. Він забезпечує взаємозв’язок між формуванням інформаційної бази, аналізом, плануванням, розробкою і реалізацією антикризових заходів, оцінкою їх ефективності і формуванням висновків.

2. Структура та механізм дії підсистеми контролю для забезпечення фінансово-економічної безпеки банків

Підсистема контролю містить в собі аналітико-управлінські основи. Виділяють три складові діяльності підсистеми контролю та оцінки результативності:

1. *Методологічна складова.* Розробка методології оцінки рівня фінансово-економічної безпеки, участь у розробці антикризової програми.

2. *Контроль.* Забезпечення достовірності даних інших підсистем, контроль за виконанням підсистемами поставлених перед ними завдань.

3. *Аналітична частина.* Обмін інформаційними потоками, аналіз змісту інформаційних потоків, аналіз відхилень, виявлення причин кризових ситуацій, розробка рекомендацій для керівництва.

Підсистема контролю забезпечення фінансово-економічної безпеки банку подано на рис. 6.1.

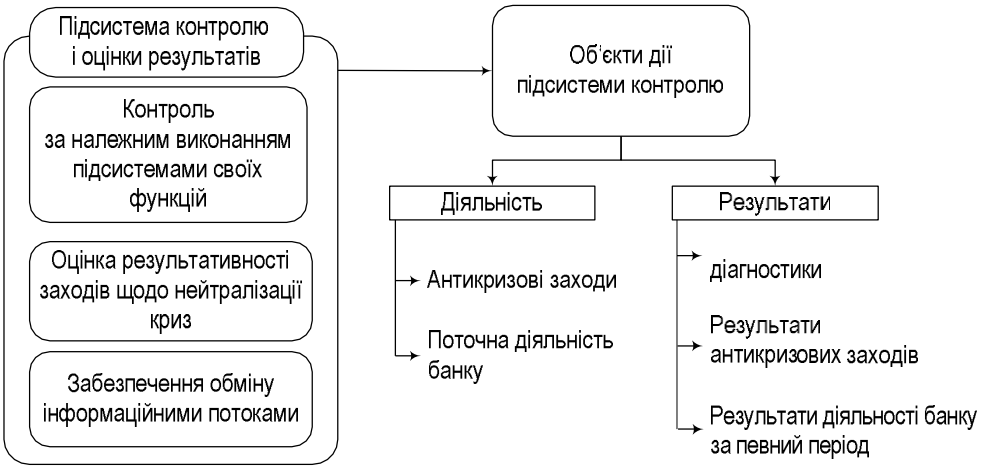

Рисунок 6.1 – Підсистема контролю забезпечення фінансово-економічної безпеки банку [2, с. 213]

Головною функцією цієї підсистеми є оцінка результатів дії системи фінансово-економічної безпеки й окремих її складових. Дана функція реалізується шляхом проведення контролю за виконанням планів, аналізу відхилень і внесенням необхідних коректив. Завдання контролю за виконанням планів – звернути увагу на важливі відхилення, які вимагають детального аналізу. Це можна здійснити шляхом управління відхиленнями.

Аналіз фактично досягнутих і планових (цільових) показників діяльності здійснюється шляхом їх порівняння та розрахунку показників абсолютного і відносного відхилень. Характер порівняння по кожному з показників системи контролю визначається його суттю. Показники, які використовуються для цього, залежать від характеру аналізованої діяльності. Відповідність або невідповідність їх нормам і визначатиме, виконано план чи ні, а також те,

наскільки ефективно працював банк. На практиці оцінка реалізується шляхом проведення повторної діагностики, під час якої особлива увага приділяється кризовим ділянкам роботи банку.

Підсумковим критерієм ефективності є поліпшення фінансового стану банку як з погляду кількісного, так і якісного аналізу. При цьому найбільш складним етапом роботи контролера є визначення допустимих меж відхилення контрольних показників та оцінка ступеня нейтралізації того або іншого кризового явища. Згідно з класичним підходом до здійснення контролю на підготовчому етапі мають бути визначені і зафіксовані допустимі межі відхилень і прогнозні значення по кожному з контрольованих показників у сумі або у відсотках. Розмір допусків залежить від трьох чинників: характеристики контрольного стандарту, масштабів діяльності, прийнятої стратегії. Кількісні параметри допустимих відхилень, як правило, не обґрунтовуються, а задаються емпірично, враховуючи досвід експерта і специфіку процесу, який контролюється.

Після визначення фактично досягнутих результатів і їх порівняння зі встановленими стандартами процес контролю вступає в третій завершальний етап – обґрунтування необхідних заходів.

Наступною функцією, яку виконує підсистема контролю та оцінки результатів, є обмін інформаційними потоками між підсистемами фінансової безпеки банку, а також проведення аналітичної роботи. Дана функція є ланкою, яка об’єднує інші частини системи. Саме підсистема контролю та оцінки результатів відповідає за інформаційні потоки – їх переміщення і надходження до адресата. Крім того, перевіряється зворотний зв’язок, зокрема, чи правильно інтерпретована інформація, чи правильно виконуються планові заходи. Інформація є своєрідним буфером між іншими підсистемами.

Інформація, яка надається контролерами, використовується менеджерами з метою:

- планування, оцінки й управління діяльністю банку;
- забезпечення належного використання активів банку;
- комунікації із зацікавленими особами.

Для виконання своїх функцій менеджерам необхідна повна, достовірна і своєчасна інформація. Інформація також має бути систематизована, проаналізована, інтерпретована і агрегована. Місія контролерів полягає в інформаційній, а також консультаційній підтримці менеджерів для того, щоб вони могли якісно виконувати свою роботу.

Підсистема контролю та оцінки результатів не обмежується тільки внутрішнім контролем за реалізацією заходів щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки і оцінкою їх результативності, але і є ефективною координуючою системою забезпечення взаємозв’язку між формуванням інформаційної бази, діагностикою, плануванням і контролем.

Отже, контроль, з одного боку, є завершальним етапом процесу забезпечення фінансової безпеки банку, а з іншого – це ланка, яка поєднує всі

інші складові запропонованої системи. Він забезпечує зворотний зв'язок, оцінюючи ефективність фінансових заходів і звертаючи увагу менеджерів на значні відхилення від запланованих показників, що дає можливість ухвалювати оперативні управлінські рішення, спрямовані на виконання поставлених завдань.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність контролю в системі фінансово-економічної безпеки банків?
2. Здійснення яких видів контролю передбачається системою фінансово-економічної безпеки банків?
3. Яка основна мета підсистеми контролю та оцінки забезпечення фінансово-економічної безпеки банків?
4. Поясніть механізм дії комплексу контролю для забезпечення фінансово-економічної безпеки банку.
5. Яку роль відіграє контроль у процесі забезпечення фінансово-економічної безпеки банку?

Тести для самоперевірки

1. Головними цілями банківського контролю є:

А) захист акціонерів і вкладників банку від некомпетентного управління та зловживань;

Б) підтримка стабільності на фінансовому ринку шляхом попередження «системного ризику»;

В) захист власників банку від зовнішніх і внутрішніх загроз;

Г) правильні відповіді – А) і Б);

Д) правильні відповіді – А) і В).

2. Система контролю за діяльністю комерційних банків охоплює:

А) зовнішній і внутрішній контроль;

Б) державний контроль;

В) зовнішній і внутрішній аудит;

Г) ревізійні комісії;

Д) усі відповіді правильні;

Е) правильні відповіді – А), Б) і Г).

3. Підсистема контролю та оцінки вирішує такі завдання:

А) спостереження за ходом реалізації завдань фінансового управління;

Б) визначення причин і масштабів кризи та результатів, які необхідно досягти в рамках реалізації антикризових заходів;

В) аналіз співвідношення прямих та непрямих податків;

Г) вихід основного капіталу з тіньового сектора економіки.

4. Функціонально контроль вирішує такі завдання:
А) об’єднує між собою всі елементи системи фінансової безпеки банку;
Б) забезпечує проведення маркетингових досліджень;
В) визначає кредитоспроможність позичальника-юридичної особи;
Г) визначає та встановлює ліміт суми при кредитуванні фізичних осіб.

5. Складовими діяльності підсистеми контролю та оцінки результатів є:
А) методологічна складова;
Б) контроль;
В) аналітична частина;
Г) кадрова політика банку.

6. Підсумковим критерієм ефективності повторної діагностики є:
А) поліпшення фінансового стану банку;
Б) поліпшення кількісних показників фінансового аналізу;
В) поліпшення якісних показників фінансового аналізу;
Г) немає правильної відповіді.

7. Завершальний етап процесу контролю полягає у:
А) проведенні структурних змін у банківській установі;
Б) оперативному управлінні кредитними ризиками банку;
В) обґрунтуванні проведення необхідних заходів за результатами контролю;
Г) притягненні до адміністративної відповідальності посадових осіб банку.

8. Надана контролерами інформація менеджерам банку використовується з метою:
А) планування, оцінки й управління діяльністю банку;
Б) забезпечення належного використання активів банку;
В) контактів із зацікавленими особами;
Г) правильні відповіді – А) і В).

9. Контролер у системі фінансово-економічної безпеки банку бере участь:
А) в ухваленні стратегічних, тактичних і оперативних рішень;
Б) разом із менеджментом робить свій внесок у забезпечення координації зусиль окремих підрозділів банку;
В) забезпечує функціонування банку як єдиного організму, що дозволяє досягти найкращих результатів у довгостроковій, середньостроковій і короткостроковій перспективах;
Г) усі відповіді правильні.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. МАХІНАЦІЇ ТА КРАДІЖКИ В КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ

ТЕМА 7. МОРАЛЬНІ РИЗИКИ Й АСИМЕТРІЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ

Цілі вивчення теми:

– вивчити сутність і причини виникнення моральних ризиків та асиметрії інформації;
– ознайомитися з видами моральних ризиків;
– з'ясувати методи нейтралізації моральних ризиків.

План:

1. Сутність і причини виникнення моральних ризиків та асиметрії інформації в банківській діяльності.
2. Види моральних ризиків у банківській діяльності.
3. Основні методи нейтралізації моральних ризиків у банку.

Основні терміни та поняття:

– шахрайство;
– моральні ризики;
– асиметрія інформації;
– методи нейтралізації моральних ризиків;
– факторинг;
– форфейтинг;
– лізинг;
– інкасація.

1. Сутність і причини виникнення моральних ризиків та асиметрії

звертіть увагу Шахрайство з боку клієнтів є однією з основних загроз для фінансової безпеки банків. ***Шахрайство*** – це досить широкий спектр як можливих злочинних дій, так і злочинної бездіяльності з боку працівників і третіх осіб.

Потенційні злочинні дії з боку клієнтів контролюються службами безпеки банків, а список потенційних злочинних дій з боку клієнтів в основному відомий заздалегідь. Тобто банк має можливість запобігти здійсненню злочинних дій шляхом вжиття заходів щодо їх попередження.

Набагато складніше відстежувати ситуації навмисної бездіяльності клієнтів, які можуть спричинити негативні наслідки для банку. Наприклад, використовуючи кредитну картку, клієнт позичає гроші без забезпечення. Більшість кредитних карток дозволяють їх власникам розпоряджатися коштами в розмірі кількох тисяч доларів, причому велика кількість людей

мають кілька таких карток. Банки, які емітують пластикові картки, отримують дохід, нараховуючи відсотки на борг позичальника. Але банк не може заздалегідь відрізнити «високоякісних» позичальників, які повертають борги, від «низькоякісних», які не повертають їх. Очевидно боржники краще ніж банк знають, будуть вони повертати борг чи ні. Крім того, боржник може не здійснювати активних дій для того, щоб повернути борг. Припустимо, що клієнт, якщо він не піклується про повернення боргу, може спокійно погодитися на звільнення з роботи. Це позбавить його можливості погашати заборгованість перед банком.

Існують такі форми поведінки клієнтів, які ґрунтуються на різному обсязі інформації у банку та боржника. Насправді проблема набагато ширша як у варіантах прояву, так і в можливих негативних наслідках.

Головною її особливістю є наявність ситуації, в якій особа, яка володіє необхідною для ухвалення рішення інформацією, має інтереси, що відрізняються від інтересів сторони, що ухвалює рішення. Ця особа може бути зацікавлена в тому, щоб не надавати повну і точну інформацію, яка має істотне значення для ухвалення рішення, і намагатиметься використовувати інформаційну перевагу для того, щоб вплинути на ухвалення вигідного для себе рішення.

Подібні ситуації обумовлені існуванням так званих моральних ризиків. Дане поняття відносно нове в економічній літературі і практично не досліджене. Не існує достатньої теоретичної бази як про класифікацію цих ризиків та оцінку, так і про методи боротьби з ними.

Поняття *морального ризику* виникло у сфері страхування. Він означав небезпеку, яка пов’язана з природою людини і залежить від характеру, поведінки, репутації страхувальника або особи, що пропонує дещо для страхування.

Основою морального ризику є уявлення про те, що сам факт страхування підвищує вірогідність події, від настання якої здійснюється страхування. Це відбувається тому, що страхування послаблює стимули застрахованої сторони до вжиття превентивних заходів.

Моральний ризик пов’язаний з людським фактором і особливостями поведінки людей. Моральний ризик – це ризик, пов’язаний з тим, що наявність контракту змінить поведінку однієї або обох сторін, які укладають контракт. Наприклад, застрахована компанія приділятиме менше уваги пожежній безпеці.

Отже, зобов’язання, які виникають між сторонами на основі нерівності інформації, можуть змінювати поведінку однієї із сторін на шкоду іншій.

Останнім часом моральний ризик почали розглядати і в інших сферах людської діяльності. Для підприємства моральний ризик – це недобросовісність постачальника, пов’язана з відсутністю належного контролю; несумлінне ставлення до службових обов’язків, ухилення від податків та інші явища, що завдають шкоди іміджу ділової людини.

☝зверніть увагу Отже, ***моральний ризик*** – це дії економічних агентів з максимізації їх власної корисності на шкоду іншим внаслідок асиметрії інформації та відмінності інтересів, що проявляється зміною поведінки однієї із сторін контракту.

Однією з основних передумов появи моральних ризиків є ***асиметрія інформації***, яка означає, що дві сторони мають різний рівень інформації про предмет їхніх відносин.

Неповна інформація є неодмінною ознакою економічного життя. Вона може впливати на умови та особливості функціонування ринків, створюючи додаткові трансакційні витрати для економічних агентів. Асиметрія інформації створює можливості для зловживань одним з учасників операцій непоінформованістю контрагента.

2. Види моральних ризиків у банківській діяльності

Усі моральні ризики у банківській діяльності можна поділити на дві групи:

– моральні ризики, що виникають усередині банку;
– моральні ризики, що генеруються зовнішнім середовищем банку.

Класифікація моральних ризиків у банківській діяльності подано на рис. 7.1.

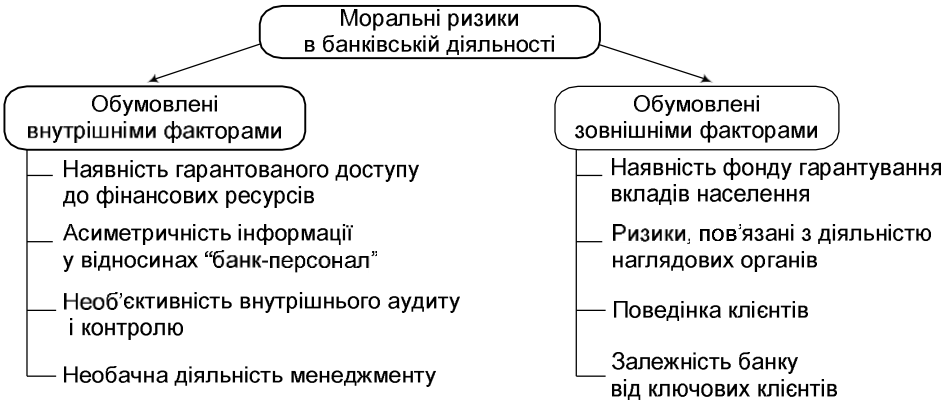

Рисунок 7.1 – Класифікація моральних ризиків
у банківській діяльності [2, с. 218]

Кожна з цих груп включає набір конкретних ситуацій, що містять у собі ризикову складову, яка є проявом моральних ризиків.

3. Основні методи нейтралізації моральних ризиків у банку

Моральних ризиків досить багато. Часто вони набувають дуже специфічних форм. До можливих наслідків дії моральних ризиків на діяльність банку можна віднести:

– погіршення якості кредитного портфеля;
– збільшення обсягів проблемних і безнадійних кредитів;
– втрата конкурентоспроможності;
– зниження рівня захищеності банку внаслідок здійснення операцій підвищеної ризикованості;
– втрата ключових працівників;
– загроза банківській системі в цілому.

Це обумовлює необхідність розробки і впровадження в банківську діяльність методів боротьби з моральними ризиками. Оскільки моральні ризики, з одного боку, містять у собі стандартний набір загроз, для їх нейтралізації можна використовувати звичайні механізми забезпечення фінансової безпеки банків. Водночас моральні ризики мають ряд специфічних особливостей, які припускають використання нестандартних методів фінансового управління.

Зверніть увагу Методи боротьби з моральним ризиком можна поділити на такі групи:

1) внутрішні – механізми боротьби, які доступні банку;
2) зовнішні – механізми боротьби, які забезпечуються ринком або тим середовищем, в якому діє банк.

Типові методи боротьби з моральними ризиками, що виникають у діяльності банку, наведено на рис. 7.2.

Рисунок 7.2 – Методи боротьби з моральними ризиками, що виникають у діяльності банку [2, с. 225]

Можливі прояви моральних ризиків для різних банківських продуктів і методи боротьби з ними подані в табл. 7.3.

Таблиця 7.3 – Можливі прояви моральних ризиків для різних банківських продуктів і методи боротьби з ними [2, с. 231-232]

Банківський продукт	**Можливі моральні ризики**	**Методи боротьби з моральними ризиками**
Депозити	Наявність Фонду гарантування вкладів населення	Нагляд з боку центрального банку
Кредити	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Створення та ведення бази ненадійних клієнтів, загроза банкрутства позичальника
Платіжні картки	Шахрайство з боку клієнтів	Контроль за діяльністю клієнтів
Розрахунково-касове обслуговування		Аналіз операцій клієнтів
Цінні папери	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Детальний аналіз операції та її умов. Відповідальність персоналу за наслідки операції
Факторинг	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Детальний аналіз дебіторів
Форфейтинг	Проблеми з документами та можливі наслідки від асиметричності інформації	Детальний аналіз умов операції та контрагентів. Відповідальність працівників банку за результати операції
Фінансування міжнародної торгівлі	Проблеми з документами	Відповідальність працівників юридичного відділу за результати операції
Лізинг	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Контроль за діяльністю клієнтів
Інкасація	Шахрайство з боку персоналу	Ефективна заробітна плата, контроль за поведінкою персоналу банку
Консультації	Шахрайство з боку персоналу	Ефективна заробітна плата
Довірче управління	Асиметричність інформації у відносинах «банк – персонал»	Контроль за поведінкою персоналу банку
Зберігання цінностей	Шахрайство з боку персоналу	Ефективна заробітна плата
Банківські гарантії	Наявність гарантованого доступу до фінансових ресурсів, як результат – необґрунтовані гарантії з боку банку	Відповідальність керівництва банку за результати роботи

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність поняття «моральний ризик»?
2. Які причини можуть зумовити виникнення морального ризику?
3. Як поділяються моральні ризики в банківській діяльності?

4. Охарактеризуйте групу моральних ризиків у банківській діяльності, які обумовлені внутрішніми факторами.

5. Охарактеризуйте групу моральних ризиків у банківській діяльності, які обумовлені зовнішніми факторами.

6. Які наслідки для банківської діяльності можуть виникнути в результаті дії моральних ризиків?

7. Охарактеризуйте основні методи боротьби з моральними ризиками в банківській діяльності.

Тести для самоперевірки

1. Які заходи необхідно вжити для мінімізації протиправних дій з боку службовців банків?

А) формування ефективної системи внутрішнього аудиту;

Б) справедлива оплата в процесі визначення заробітної плати працівникам банку;

В) диверсифікація кредитного портфеля;

Г) вихід основного капіталу з тіньового сектору економіки.

2. Вперше поняття морального ризику виникло у:

А) маркетинговій діяльності;

Б) виробничій сфері;

В) сфері страхування.

3. Як впливає на прояв морального ризику асиметрія інформації?

А) позитивно;

Б) не впливає;

В) збільшує вірогідність його настання;

Г) зменшує вірогідність його настання.

4. До моральних ризиків у банківській діяльності, які обумовлені внутрішніми факторами, належать:

А) наявність Фонду гарантування вкладів населення;

Б) наявність гарантованого доступу до фінансових ресурсів;

В) ризики, пов’язані з діяльністю наглядових органів;

Г) необ’єктивність внутрішнього аудиту і контролю.

5. До моральних ризиків у банківській діяльності, які обумовлені зовнішніми факторами, належать:

А) залежність банку від основних клієнтів;

Б) ризики, пов’язані з діяльністю наглядових органів;

В) необ’єктивність внутрішнього аудиту і контролю.

6. Наслідками дії моральних ризиків на діяльність банку можуть бути:

А) зниження рівня захищеності банку внаслідок здійснення операцій підвищеної ризикованості;

Б) покращення якості кредитного портфеля;

В) погіршення якості кредитного портфеля;

Г) підвищення фінансової безпеки банку.

7. Методи боротьби з моральним ризиком поділяють на:

А) комбіновані;

Б) статистичні;

В) зовнішні;

Г) внутрішні.

8. Основними функціями бюро кредитних історій є:

А) збір та обробка інформації про клієнтів;

Б) зберігання інформації про клієнтів;

В) розповсюдженням відомостей про клієнтів;

Г) усі відповіді правильні.

9. Впровадження бюро кредитних історій в банківську систему дає можливість:

А) знизити ризики процесу кредитування;

Б) забезпечити ефективне функціонування механізму контролю позичальників;

В) контролювати виконання банком обов’язкових економічних нормативів;

Г) здійснювати безвиїзний контроль банківської діяльності.

10. До методів боротьби з моральними ризиками можна віднести:

А) нагляд з боку центрального банку;

Б) контроль за поведінкою персоналу банку;

В) детальний аналіз дебіторів;

Г) правильні відповіді – Б) і В).

11. Моральний ризик у банківській діяльності є:

А) прямим наслідком економічної вигоди для сторони, що його спричиняє;

Б) показником, який сприяє збільшенню прибутку банку;

В) регулятором адекватності банківського капіталу;

Г) способом стимулювання роботи працівників банку.

12. Прояви моральних ризиків можливі у діяльності, яка:

А) пов’язана з діями персоналу;

Б) пов’язана з кредитною діяльністю;

В) пов’язана з депозитною діяльністю.

ТЕМА 8. ФІНАНСОВІ МАХІНАЦІЇ ТА КРАДІЖКИ В КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ

Цілі вивчення теми:

– ознайомитися з організацією перевезення цінностей та грошей в установах банків;

– з'ясувати заходи щодо попередження, виявлення та локалізації випадків протиправних посягань на банківську і комерційну таємницю, конфіденційну інформацію;

– визначити сутність безпеки банківських операцій;

– вивчити заходи безпеки під час проведення валютних операцій;

– ознайомитися з заходами безпеки під час проведення розрахункових та касових операцій.

План:

1. Заходи банку щодо попередження, виявлення та локалізації випадків протиправних посягань на банківську і комерційну таємницю, конфіденційну інформацію.
2. Безпека банківських операцій.
3. Заходи забезпечення безпеки під час проведення валютних операцій.
4. Забезпечення безпеки роботи банків із пластиковими платіжними засобами.
5. Заходи безпеки під час проведення розрахункових та касових операцій.

Основні терміни та поняття:

– комерційна та банківська таємниця;
– кримінальна відповідальність;
– конфіденційна інформація;
– безпека банківських операцій;
– безпека валютних операцій;
– безпека розрахункових та касових операцій.

1. Заходи банку щодо попередження, виявлення та локалізації випадків протиправних посягань на банківську і комерційну таємницю, конфіденційну інформацію

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» організацію інкасації грошей та перевезення цінностей покладено на Національний банк України.

Служба інкасації та перевезення цінностей має професійно підготовлений персонал. Працівники служби інкасації забезпечені сучасною

автоматичною і напівавтоматичною зброєю, засобами індивідуального захисту й оперативного радіозв'язку.

Низка великих комерційних банків проводять певну політику щодо створення власних підрозділів інкасації грошового виторгу.

Відповідно до чинного законодавства за посягання на комерційну та банківську таємниці може наставати кримінальна, цивільна, адміністративна або дисциплінарна відповідальність.

Кримінальна відповідальність може настати за дії, передбачені ст. 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю» і ст. 232 «Розголошення комерційної таємниці» Кримінального кодексу України.

Під незаконним збиранням з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, розуміють умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей (комерційне шпигунство), а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності.

Для вирішення зазначених питань банку насамперед необхідно юридично закріпити правовий статус його комерційної таємниці. Такий статус оформлюється шляхом визначення і внесення відповідних положень до документів, що регламентують діяльність банку.

Вітчизняними банками напрацьовано деякий досвід організації захисту їхньої інформації з обмеженим доступом. Організація захисту ґрунтується на нормативній базі банків, яка регламентує це питання. Насамперед відповідні положення про захист комерційної таємниці включаються до Статуту банку. Зокрема, в них вказується право банку на:

– комерційну таємницю;
– самостійне визначення складу й обсягу відомостей, що становлять комерційну таємницю і конфіденційну інформацію банку;
– захист комерційної таємниці.

Такі положення, зафіксовані в статуті, дають банку юридичне право організовувати захист його таємниць; включати вимоги щодо захисту комерційної таємниці в усі договори й угоди комерційного характеру; домагатися відшкодування збитків, завданих від посягання на інформацію з обмеженим доступом; видавати нормативні та інші документи з питань захисту банківської і комерційної таємниці; створювати відповідні підрозділи захисту таємниць банку.

2. Безпека банківських операцій

У всій сукупності банківських операцій чи не найголовніше місце посідають кредитні операції. Як показує практика банківської діяльності, значну частку доходів банки отримують саме від кредитних операцій. Разом з

тим якраз на тлі кредитної діяльності банки зазнають особливо великих збитків, а в деяких випадках кредитна діяльність банків і зовсім стає фатальною для них.

Досвід показує, що якоїсь єдиної системи заходів безпеки кредитних операцій, яка була б притаманна всім банкам, в Україні не існує. Банки, використовуючи існуючу законодавчу і нормативну базу, виробляють свої заходи і з тією чи іншою ефективністю застосовують їх для захисту своєї кредитної діяльності.

Комерційним банкам надається право самостійно аналізувати, вивчати діяльність потенційних позичальників, визначати їх кредитоспроможність, прогнозувати ризик неповернення кредиту і приймати рішення про надання або відмову у наданні кредиту.

Як правило, заходи безпеки класифікуються за терміном розвитку кредитних взаємовідносин банків з їхніми клієнтами: підготовка до надання кредиту та його надання, кредитний моніторинг у ході кредитних операцій і робота щодо повернення кредитів. Особливо слід наголосити, що забезпечення безпеки кредитних операцій не є прерогативою чи завданням якогось одного підрозділу банку (наприклад, підрозділу безпеки), заходи безпеки реалізуються всіма підрозділами, залученими у таких операціях.

3. Заходи забезпечення безпеки під час проведення валютних операцій

Серед операцій банків значне місце посідають валютні операції. Тому захист таких операцій, особливо операцій, пов’язаних з міжнародними розрахунками, має також важливе значення в системі фінансово-економічної безпеки банків.

Однією з найбільш значущих сфер валютного й експортного контролю є операції за міжнародними торговельними розрахунками.

Найбільш поширеною формою міжнародних розрахунків за експортно-імпортними операціями в нашій країні є акредитивна форма.

Для оплати імпортних товарів за допомогою акредитива, покупець звертається до банку з заявою про відкриття акредитива, заява надається банку в двох примірниках. Ця заява повинна фактично повторювати всі відповідні умови контракту. Оскільки відкриття акредитива передбачає зобов’язання банку здійснити платіж проти документів, що відповідають умовам контракту, банк повинен ретельно проаналізувати подану заяву.

Аналіз проводиться шляхом послідовного розгляду кожного пункту заяви.

У разі позитивного розгляду заяви і прийняття рішення щодо відкриття акредитива банк виконує відповідні дії, передбачені технологією таких операцій. Наступним важливим з точки зору безпеки моментом є розгляд наданих експортером документів та прийняття рішення за ними. Слід чітко керуватись принципом суворої відповідності тексту наданих документів умовам акредитива (банк може здійснити платіж тільки проти тих документів,

які повністю відповідають акредитиву) та строків відвантаження товарів і надання документів (банк має право не здійснювати платежі за документами, які надані пізніше певної дати та терміну). У термін, що не перевищує семи робочих днів, банк зобов'язаний ретельно перевірити документи, надані бенефіціаром.

4. Забезпечення безпеки роботи банків із пластиковими платіжними засобами

Значного поширення набувають операції банків з пластиковими платіжними картками. Разом з тим, простежується тенденція до зростання втрат банків, які здійснюють такий вид діяльності, через шахрайство з пластиковими платіжними картками. Тому банки вимушені звертати значну увагу на забезпечення безпеки цих операцій. На сьогодні банківські установи вже мають відповідний досвід щодо забезпечення безпеки таких операцій, який у цілому ґрунтується на комплексному підході організації їх захисту протягом усіх циклів, з яких ці операції складаються. Зокрема, такий підхід включає:

– розроблення та вдосконалення нормативної бази технологій як самих платіжних карток, так і операцій з ними;

– протидію втратам банків від шахрайських дій у процесі емісії та еквайрингу;

– навчання співробітників банку та підприємств торгівлі (послуг) і складання ними кваліфікаційних іспитів на допуск до роботи з банківськими продуктами – платіжними картками.

5. Заходи безпеки під час проведення розрахункових та касових операцій

Важливе місце у забезпеченні фінансово-економічної безпеки банків має безпека касових операцій. Це пов'язано з тим, що такі операції здійснюються безпосередньо з готівкою, посягання на яку мають найбільш активний та агресивний характер. Більше того, такі посягання, як правило, здійснюються відкрито та зухвало, з наявністю загрози життю, здоров'ю працівників банків та їх клієнтів. Тому цим операціям банки приділяють особливу увагу з погляду безпеки їх проведення.

Забезпечення безпеки касових операцій здійснюється в двох напрямках: особливим обладнанням приміщень банків, де проводяться такі операції, та робочих місць працівників банків, зайнятих у них; особливою поведінкою працівників банків під час емісійно-касової роботи. У першому випадку згідно з будівельними нормами банківських споруд приміщення касових сховищ, прибуткових, вечірніх та видаткових кас, інші приміщення касових вузлів, підходи (під'їзди) до них обладнуються необхідними засобами застереження, захисту, сповіщення і підлягають ретельній охороні.

Особлива поведінка працівників касових вузлів визначається відповідними нормативними актами. Особлива увага приділяється забезпеченню безпеки проведення прибутково-видаткових операцій. Такі операції здійснюються протягом операційного дня банку. Для приймання готівки після завершення операційного дня в банках організовуються вечірні каси, режим роботи яких визначається керівниками банківських установ.

Запитання для самоконтролю

1. Яка установа здійснює організацію інкасації грошей та перевезення цінностей в установах банків?
2. З якому метою деякі комерційні банки створюють власні підрозділи інкасації грошей?
3. Хто забезпечує безпеку банківських операцій?
4. Яким чином забезпечується безпека роботи банків із пластиковими картками?
5. Які документи створюють базу для формування нормативних документів з безпеки операцій з платіжними картками?
6. Чим пояснюється важливість забезпечення безпеки операцій за міжнародними торговельними розрахунками?
7. Яким чином здійснюється акредитивна форма розрахунків за експортно-імпортними операціями?
8. Як забезпечуються заходи безпеки під час проведення валютних операцій?

Тести для самоперевірки

1. Функціями фінансового управління є:

А) оперативне управління прибутковістю банку;

Б) визначення й аналіз показників нормативів діяльності банку, які встановлені зовнішніми регулювальними органами;

В) оперативне управління фінансовими ризиками банку;

Г) визначення й аналіз показників ефективності окремих підрозділів банку та окремих видів операцій.

2. Які види зовнішніх загроз можуть впливати на рівень фінансово-економічної безпеки банків?

А) розбалансованість активів і пасивів банку;

Б) робота з платіжними картками;

В) конкурентне середовище;

Г) нормативне регулювання банківської діяльності.

3. Захищеність інформаційної безпеки банка залежить від:

А) створення та підтримки відповідних інженерно-технічних систем й інформаційної організації, які відповідають реальним і потенційним загрозам, а також кадрового й економічного становища банку;

Б) створення та підтримки відповідних інженерно-технічних систем, які відповідають реальним загрозам, а також від кадрового й економічного становища банку;

В) створення та підтримки відповідної інформаційної організації, що відповідає реальним і потенційним загрозам, а також від економічного становища банку.

4. Як впливає дострокова реалізація активів банку?

А) збільшує прибуток банку;

Б) збільшує обсяг експорту товарів;

В) впливає на здатність держави погашати борги;

Г) призводить до втрат, оскільки банку доводиться реалізовувати їх з дисконтом.

5. До способів боротьби з падінням ринкових курсів цінних паперів належать:

А) створення резервів під торгові операції;

Б) диверсифікація вкладень у цінні папери;

В) лімітування обсягів операцій з цінними паперами;

Г) усі відповіді правильні.

6. Нормативне регулювання банківської діяльності сприяє:

А) мінімізації моральних ризиків у банківській діяльності;

Б) контролю за обов’язковим резервуванням при здійсненні банком пасивних операцій;

В) виявленню проблем, пов’язаних з банкрутством банку;

Г) усі відповіді правильні.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Поняття	Визначення
Анкетування	метод одержання інформації шляхом письмової відповіді респондентів на систему стандартизованих питань анкети
Асиметрія інформації	дві сторони мають різний рівень інформації про предмет їхніх відносин
Банківський контроль	зовнішній інструмент забезпечення фінансової безпеки, контроль з боку центрального банку за діяльністю комерційних банків
Банківський нагляд	система контролю й активних дій Національного банку, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансово-кредитними установами в процесі їх діяльності законодавства України й установлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи й захисту інтересів вкладників
Банківське регулювання	одна з функцій Національного банку, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Банківське регулювання є системою заходів, за допомогою яких держава через центральний банк або інший уповноважений орган забезпечує стабільне й безпечне функціонування банків, попереджає дестабілізаційні процеси в банківському секторі, створюючи необхідні умови для формування достатнього рівня фінансової безпеки банків і банківської системи в цілому
Безпека банківської системи	стан банківської системи, у якому забезпечуються умови для її стабільного й ефективного функціонування, максимізації прибутку й оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни. За таких умов фінансова стабільність максимально захищена від цілеспрямованих дій певної групи осіб й організацій або фінансової ситуації, що виникає ззовні й усередині банківської системи
Безпека комерційного банку	стан захищеності інтересів власників, керівництва та клієнтів банку, матеріальних цінностей й інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз

Діагностика	певний набір методичних розробок, які дозволяють на ранніх стадіях виявити кризові ситуації, оцінити ступінь їх загрози для фінансової безпеки банку та фактори, що їх спричинили
Індикатори фінансової безпеки	такі показники стану фінансової сфери, які в кількісній формі відбивають загрози фінансової безпеки, мають високу чутливість і велику сигнальну здатність попереджати суспільство, державу та суб'єктів ринку про можливі загрози у зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, тих або інших управлінських рішень у сфері фінансової політики та взаємодіють між собою в досить значній мері
Критерії фінансової безпеки	певні нормативні показники, за якими здійснюється оцінка стану фінансової системи країни з погляду забезпечення її постійного розвитку
Моральний ризик	дії економічних агентів з максимізації їх власної корисності на шкоду іншим внаслідок асиметрії інформації та відмінності інтересів, що проявляється зміною поведінки однієї із сторін контракту
Оптимальні значення індикаторів	інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для функціонування фінансової сфери
Система фінансово-економічної безпеки банку та фінансових установ	сукупність фінансових важелів і методів діагностики, а також нейтралізації кризових явищ для забезпечення стабільної і ефективної діяльності банківської установи
Стратегія забезпечення банківської безпеки	комплекс заходів щодо досягнення максимально можливої платоспроможності та стійкості комерційного банку, ліквідності його балансу, ефективної структури капіталу та найбільш прибуткової спрямованості його вкладень, що досягається шляхом чіткого стратегічного та тактичного планування, використання заходів з метою запобігання загроз фінансового характеру
Управління	об'єктивний процес, основою якого є виявлення відхилень, яке здійснюється за допомогою різноманітних методів і відповідних інструментів для досягнення певної мети, що передбачає вплив на об'єкт управління для усунення відхилень від заданих параметрів (графіків, планів, установлених норм і нормативів)
Фінансова безпека банку	полягає в забезпеченні організаційно-управлінських, режимних, технічних і профілактичних заходів, які

	гарантують якісний захист прав й інтересів банку, ріст статутного капіталу, підвищення ліквідності активів, забезпечення зворотності кредитів, збереження фінансових і матеріальних цінностей
Фінансовий аналіз	процес дослідження фінансового стану та основних результатів фінансової діяльності банку з метою виявлення резервів підвищення його ринкової вартості та забезпечення ефективного розвитку. Його важливість пояснюється тим, що дані аналізу використовуються як основа для інших інструментів фінансового менеджменту банку
Фінансовий контроль	система контролю, яка забезпечує концентрацію контролюючих дій на найбільш пріоритетних напрямках діяльності банку, своєчасне виявлення відхилень фактичних її результатів від передбачених бюджетами і прийняття оперативних управлінських рішень, які забезпечують нормалізацію стану банківської установи
Фінансовий менеджмент	як система економічного управління – це сукупність організаційно-структурної підсистеми (об’єкта й суб’єкта управління), функціональної підсистеми (інструменти управління) та підсистеми забезпечення
Фінансове планування	управління процесами створення, розподілу й використання фінансових ресурсів банку, яке реалізується за допомогою розробки фінансових планів. Воно базується на стратегічному плані банку (місія, мета, концепції розвитку) і на тактичному плані (бізнес-план, що визначає конкретні заходи, необхідні для досягнення стратегічних цілей)
Фінансово-економічна безпека банку	стан, який гарантує захист від існуючих та попередження потенційних зовнішніх та внутрішніх загроз задля збереження і примноження фінансово-економічного потенціалу, забезпечення зростання ефективності діяльності, стійкості та зміцнення позицій на ринку, досягнення цілей діяльності загалом
Шахрайство	широкий спектр як можливих злочинних дій, так і злочинної бездіяльності з боку працівників і третіх осіб

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативні документи:

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Дата оновлення: 10.01.2025 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 5-6. Ст. 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (дата звернення: 25.04.2025).

2. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. Дата оновлення: 19.12.2024 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВ*Р). 1999. № 29. Ст. 238. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text (дата звернення: 25.04.2025).

3. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України. Постанова Правління НБУ від 28.08.2001 р., № 368. Дата оновлення: 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text (дата звернення: 25.04.2025).

Основна:

1. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2013. 154 с.

2. Ніколалюк С. І., Никифорчук Д. Й. Безпека суб'єктів підприємницької діяльності : курс лекцій. Київ : КНТ, 2005. 320 с.

3. Новікова Т., Ворон Д. Організація управління фінансово-економічною безпекою в банку. *Інтернаука*. 2016. № 12 (2). С. 111-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_12%282%29__28 (дата звернення: 20.04.2025).

4. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 376 с.

5. Побережний С. М., Пластун О. Л., Болгар Т. М. Фінансова безпека банківської діяльності : навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Безпека банків». Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 112 с.

Додаткова:

1. Борець А. Економічна сутність та підходи до визначення поняття «фінансова безпека банку». *Управління розвитком*. 2014. № 2. С. 151-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_2_61 (дата звернення: 22.04.2025).

2. Брусакова О. В. Фінансова безпека банківської системи держави. Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації. Харків, 2022. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b618f535-cb93-40e5-a841-c5feef31ec36/content (дата звернення: 20.04.2025).

3. Вовк В. Теоретичні засади забезпечення фінансової безпеки банку. *Проблеми економіки. Фінанси та банківська справа*. 2012. № 4. С. 200-204. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problemsof-economy-2012-4_0-pages-200_204.pdf (дата звернення: 20.04.2025).

4. Гребенюк Н. Фінансова безпека банків: система розпізнання загроз та усунення ризиків. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Економічна серія*. 2016. Вип. 91. С. 53-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhE_2016_91_8 (дата звернення: 24.04.2025).

5. Демченко О. Оцінка безпеки банківського сектору України. *Економіка та суспільство.* 2021. № 27. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-46 (дата звернення: 20.04.2025).

6. Дмитров С. О. Управління фінансовою безпекою комерційного банку. *Фінансовий простір.* 2012. № 2 (6). С. 11-15. URL: https://ofp.cibs.ubs.edu.ua/files/1202/12dsotmo.pdf (дата звернення: 22.04.2025).

7. Єпіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. та ін. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / За заг. редакцією док-ра екон. наук., проф. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

8. Копилюк О., Жигар Н., Петриняк А. Загрози фінансовій безпеці банківських установ україни в умовах цифровізації. *Розділ 3. Фінанси, банківська справа та страхування*. 2024. № 2. С. 61-68.

9. Лєонов С. В., Васильєва Т. А., Буряк А. В. Ефективність банківського бізнесу в Україні : стохастичний фронтірний аналіз. *Вісник Національного банку України.* 2013. № 6. С. 19-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2013_6_10 (дата звернення: 20.04.2025).

10. Хуторна М. Е., Костогриз В. Г. Ефективність діяльності банків в умовах цифровізації. *Вісник Університету банківської справи*. 2020. №. 2 (38). С. 27-34.

Інформаційні ресурси

1. Звіт про фінансову стабільність. Національний банк України. 2024. 49 с. URL: https://bank.gov.ua/ua/stability/report (дата звернення: 23.04.2025).

2. Статистика. Національний банк України. 2025. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic (дата звернення: 24.04.2025).

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимович А .М., Алексеєнко М. Д., Парасій-Вергуненко І. М. та ін. Аналіз банківської діяльності : підручник / за ред. А.М. Герасимовича. Київ : КНЕУ, 2004. 599 с.
2. Єпіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. та ін. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / За заг. редакцією док-ра екон. наук., проф. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
3. Побережний С. М., Пластун О. Л., Болгар Т. М. Фінансова безпека банківської діяльності : навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Безпека банків». Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 112 с.
4. Родченко С. С. Дефініції фінансово-економічної безпеки банку. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Том 28. № 4. С. 155-166.
5. Хитрін О. І. Фінансова безпека комерційних банків. *Фінанси України*. 2007. № 11. С. 118-124.

Навчальне видання
(українською мовою)

Череп Алла Василівна
Лепьохін Олександр Васильович

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ БАНКІВ ТА ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Конспект лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Менеджмент»
освітньо-професійної програми
«Управління фінансово-економічною безпекою»

Рецензент *О. В. Гамова*
Відповідальний за випуск *А. В. Череп*
Коректор *О. В. Лепьохін*